

DIJKEN EN DOELEN

Een archeologisch, historisch en cartografisch bureauonderzoek
naar het plangebied 'De Vijzeltuin', Enkhuizen

D.M. Duijn & M.H. Bartels

Dijken en doelen

Een archeologisch, historisch en cartografisch bureauonderzoek
naar het plangebied 'De Vijzeltuin', Enkhuizen

D.M. Duijn & M.H. Bartels

HOORN 2010

Colofon

Titel:	Dijken en Doelen. Een archeologisch, historisch en cartografisch bureauonderzoek naar het plangebied 'De Vijzeltuin', Enkhuizen.
Gemeente:	Enkhuizen
Hoekcoördinaten:	148347 / 524360 148352 / 524184 148413 / 524221 148304 / 524276
OM-nummer:	37781
Uitvoerder:	Archeologie Hoorn, Bureau Erfgoed, VVH, Gemeente Hoorn
Auteurs:	D.M. Duijn, M.H. Bartels
Redactie:	M.H. Bartels, C.P. Schrickx
Opdrachtgever:	Gemeente Enkhuizen
Illustraties:	D.M. Duijn
ISBN:	978-90-78701-14-9

Disclaimer

Dit Archeologisch Bureauonderzoek is uitsluitend bestemd voor de opdrachtgever Gemeente Enkhuizen en Archeologie Hoorn-West Friesland. Pas na toestemming van de opdrachtgever is het aan derden toegestaan dit document te gebruiken.

Archeologie Hoorn & West-Friesland heeft geprobeerd alle beschikbare relevante bronnen in dit onderzoek te betrekken. Het is echter niet uitgesloten dat bij sluiting van het document op 19-01-2010 wel bestaande gegevens niet zijn gebruikt, omdat deze niet op reguliere wijze zijn ontsloten.

Archeologie Hoorn-West Friesland is een onderdeel van Erfgoed-VVH gemeente Hoorn. Erfgoed VVH gemeente Hoorn aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van dit advies of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Gemeente Enkhuizen heeft toestemming om (stukken uit) dit ABO te gebruiken en vermenigvuldigen ten behoeve van de verdere uitwerking van het project. Overige personen of instanties mogen niets van deze uitgave vermenigvuldigd en/of openbaar maken door middel van druk, fotokopie en op welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Copyrights zijn voorbehouden aan Erfgoed, VVH, Gemeente Hoorn, met uitzondering van de individuele copyrighthouders.

Inhoud

1. Inleiding	6
2. Administratieve gegevens	7
3. Huidige situatie en toekomstig gebruik	8
4. Beleidskader	10
5. Achtergronden	11
5.1 Fysisch-geografische achtergrond	11
5.2 Historische achtergrond	12
5.3 Archeologisch onderzoek in de omgeving	15
6. Historisch gebruik plangebied	20
6.1 Inleiding	20
6.2 De periode tot ca. 1560	20
6.3 De periode 1560-1900	22
7. Archeologisch verwachtingsmodel	31
7.1 Inleiding	31
7.2 Ligging van archeologisch sporen binnen het onderzoeksgebied	31
7.3 Archeologische verwachting voor het plangebied	35
8. Verstoringen en beperkingen	39
9. Onderzoekskader	41
10. Waardestelling	46
11. Advies en prognose	49
12. Literatuur	52
Bijlage 1: schema fasering archeologie	55

1. Inleiding

In het kader van de geplande herontwikkeling van het terrein van het Snouck van Loosenziekenhuis, het parkeerterrein aan de overzijde van de Vijzelstraat en een perceel aan het Sijbrandtsplein is in opdracht van de gemeente Enkhuizen door Archeologie Hoorn een Archeologisch Bureauonderzoek (ABO) uitgevoerd. Het plangebied bevindt zich aan de rand van de 16de-eeuwse stadskern van Enkhuizen en kent een ontwikkeling van bijna 800 jaar waarin dijkbouw, waterbeheersing, ambacht, huizenbouw en de Enkhuizer schutterij een belangrijke rol spelen.

De kans op het aantreffen van (veel) archeologische resten in dit gebied is waarschijnlijk groot, omdat het plangebied tot de historische binnenstad van Enkhuizen behoort en de bodemgesteldheid veroorzaakt dat organische resten als hout en leer zeer goed behouden blijven.

Doel van dit ABO is in de eerste plaats het reconstrueren van de historische ontwikkeling van het plangebied met behulp van geschreven en cartografische bronnen. Aan de hand van deze historische ontwikkeling en de resultaten van eerder verricht archeologisch onderzoek in de omgeving van het plangebied, zal vervolgens de archeologische verwachting worden geformuleerd. Omdat het hier om een relatief groot gebied gaat, is deze verwachting per zone bekeken. Tenslotte wordt een advies voor verdere archeologische stappen gegeven.

Het ABO is uitgevoerd conform de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA 3.1) en het Protocol Archeologisch Bureauonderzoek van de Gemeente Hoorn versie 2009 (BUR01/05).

Graag willen wij de Vereniging Oud Enkhuizen, de gemeente Enkhuizen en de bewoners van het terrein danken voor hun welwillende medewerking.

De auteurs

2. Administratieve gegevens

Onderzoeksgegevens

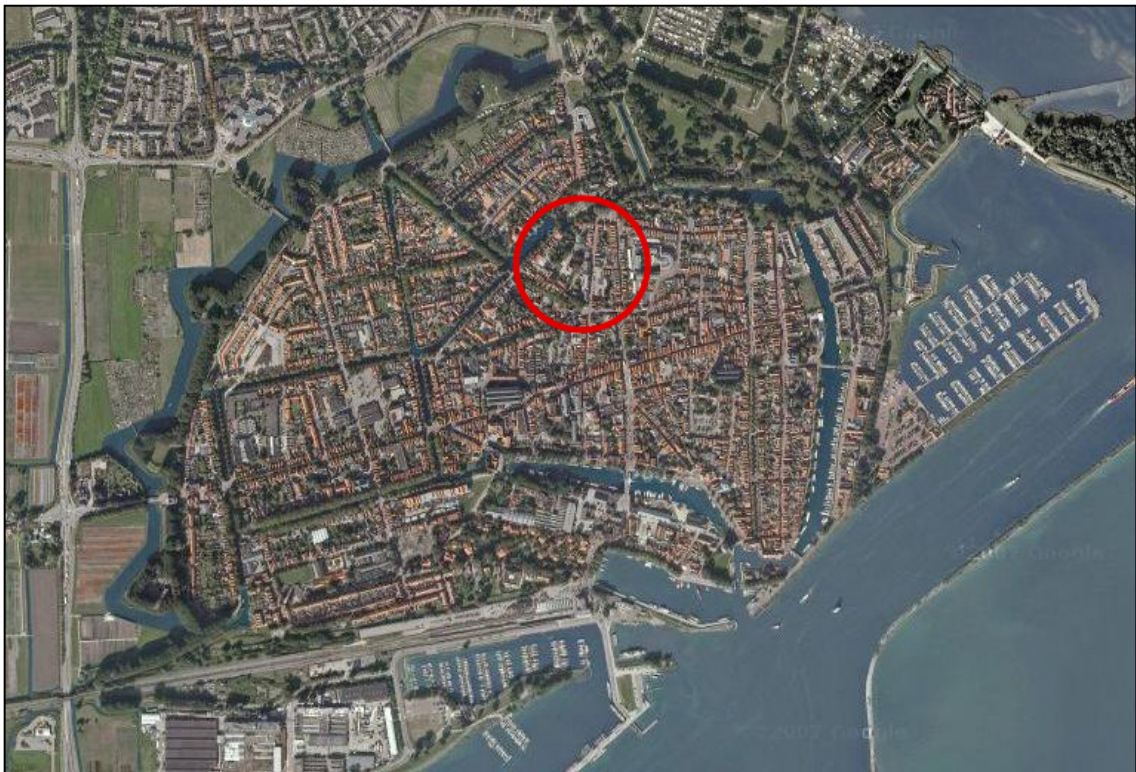
Soort onderzoek	Archeologisch bureauonderzoek (ABO) fase 2
Plaats	Enkhuizen, gemeente Enkhuizen
Locatie	Terrein Snouck van Loosenziekenhuis, parkeerterrein aan overzijde Vijzelstraat, perceel aan het Sijbrandtsplein
Toponiem	'De Vijzeltuin'
OM-nummer	37781
Datum rapportage	19 januari 2010

Opdrachtgever

Opdrachtgever	Gemeente Enkhuizen
Contactpersonen	Dhr. M. Stolwijk en dhr. F. Weghaus
Postadres	Postbus 11
Postcode en plaats	1600 AA Enkhuizen
Telefoonnummer	Tel: 0228-360100

Opdrachtnemer

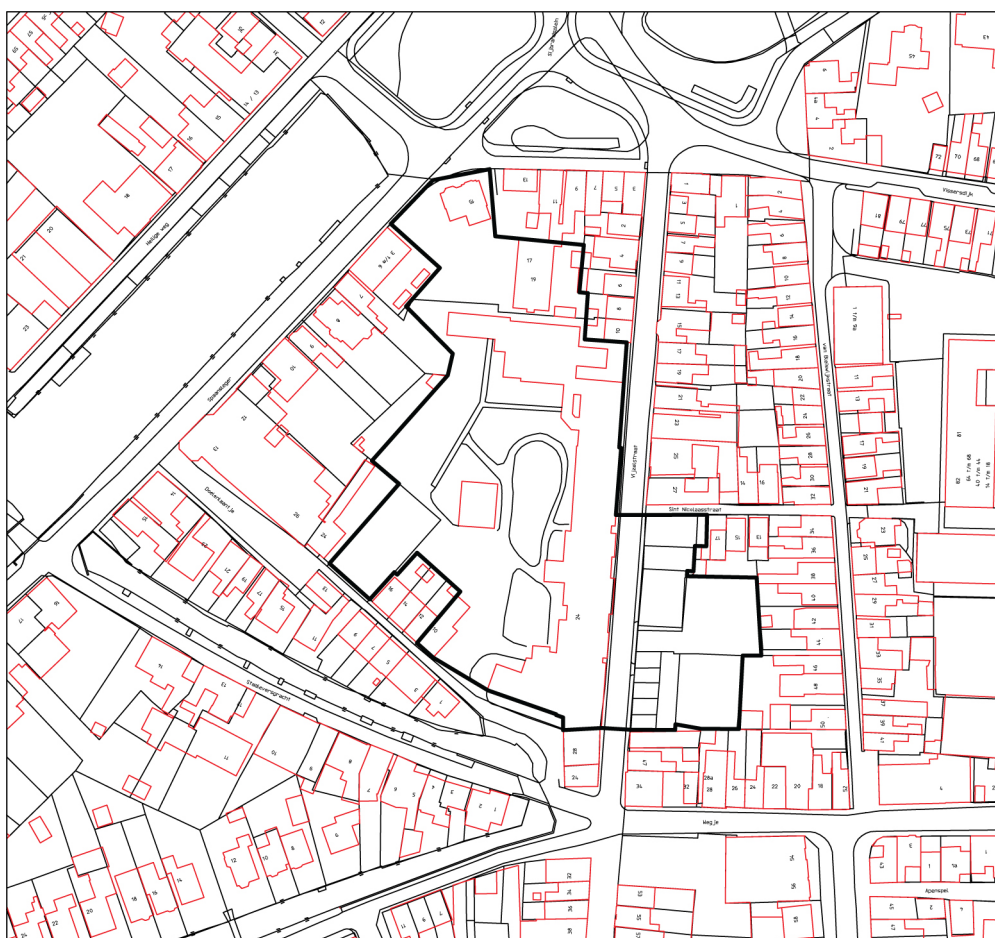
Opdrachtnemer	Archeologie Hoorn, Bureau Erfgoed, VVH
Contactpersoon	Dhr. M.H. Bartels
Bezoekadres	Nieuwe Steen 1
Postcode en plaats	1625 HV Hoorn
Telefoonnummer	Tel: 0229-252585

Afb. 1 De ligging van het plangebied 'De Vijzeltuin' binnen de historische stadskern van Enkhuizen.

3. Huidige situatie en toekomstig gebruik

Het plangebied 'De Vijzeltuin' is gelegen aan de rand van de oude stadskern van Enkhuizen, aan weerszijden van de Vijzelstraat (afb. 2). Ten oosten van de Vijzelstraat beslaat het plangebied de huidige parkeerplaats, gelegen tussen de Vijzelstraat, St. Nicolaasstraat, het Wegje en de Van Bleiswijkstraat. Het plangebied ten westen van de Vijzelstraat bevindt zich tussen de Vijzelstraat, het Doelenlaantje, Spaans Leger en Sijbrandtsplein. Langs de Vijzelstraat zijn de voormalige gebouwen van het Snouck van Looszeniekenhuis gelegen. Na de sluiting van het ziekenhuis in 1975 is hier het Sociaal Medisch Centrum gevestigd. Langs het Doelenlaantje bevindt zich een pand dat momenteel dienst doet als kringloopwinkel en een onbebouwd dubbelperceel dat in gebruik is als parkeerplaats. Aan het Sijbrandtsplein staat een vrijstaand woonhuis. De overige delen van het plangebied zijn in gebruik als tuin of parkeerplaats. De totale oppervlakte van het plangebied bedraagt 8140 m².

Afb.2 Het plangebied 'De Vijzeltuin' op de huidige kadasterkaart. Schaal 1:2000.

De geplande herontwikkeling van het plangebied behelst in de eerste plaats de restauratie en/of herbestemming van een aantal gebouwen, waaronder een aantal monumenten. Dit zijn het oude ziekenhuisgebouw en de polikliniek op de hoek Vijzelstraat-Doelenlaantje (Rijksmonument), het voormalige zusterhuis achter het ziekenhuis (Rijksmonument), de kringloopwinkel langs het Doelenlaantje en het woonhuis aan het Sijbrandtsplein (gemeentelijk monument). De overige gebouwing binnen het plangebied zal worden gesloopt. Hier, en op een deel van de huidige parkeerplaats zal nieuwbouw verrijzen. Tevens zal een ondergrondse parkeergarage worden gerealiseerd aan de noordzijde van het plangebied (achter het perceel aan het Sijbrantsplein)

en langs de Vijzelstraat (ten noorden van het oude ziekenhuisgebouw).

4. Beleidskader

Lokaal beleidskader

Het lokale archeologische beleidskader wordt gevormd door de Archeologische Beleidsnota 2009. Deze is nog niet door de gemeenteraad geaccordeerd, maar vormt naar alle waarschijnlijkheid voor de komende jaren het uitgangspunt van de archeologie binnen de gemeente. Hierin wordt gesteld dat de historische kern van Enkhuizen, het gebied binnen de Vest, een hoge archeologische verwachting heeft. Overal waar de bodem niet onlangs tot op grotere diepte is geroerd, kunnen archeologische resten aanwezig zijn. De resten uit de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd bestaan uit huisplaatsen, huiserven, huizen in steenbouw, openbare gebouwen, verdedigingswerken, havens, begraafplaatsen enzovoorts. In de historische kern van Enkhuizen dient met vergunning te worden gebouwd, waarbij een onderzoeksverplichting voor archeologie bestaat. De voorlopig gestelde ondergrens voor een archeologisch onderzoek is 30m².¹ Hiernaast valt de gehele binnenstad van Enkhuizen onder het beschermd stadsgezicht.

De gemeente toetst bouwontwikkelingen op een archeologische paragraaf en stelt of, en zo ja, welke vorm van archeologisch onderzoek dient plaats te vinden.

Provinciaal beleidskader

De Provincie Noord-Holland streeft naar behoud van het erfgoed *in situ* (in de bodem). Om de archeologische waarden zoveel mogelijk veilig te stellen, raden zij aan archeologie-vriendelijk te bouwen. Waar behoud *in situ* niet mogelijk is, dient een archeologisch onderzoek plaats te vinden. De Wet op de Ruimtelijke Ordening (WRO) en de toekomstige WABO schrijven een gravend vooronderzoek voor, voor terreinen van archeologische waarde. Hierna kan een afweging gemaakt worden van de diverse belangen. Om te voorkomen dat waardevolle informatie verloren gaat, dienen deze overblijfselen zo vroeg mogelijk in het planproces te worden gelokaliseerd en gewaardeerd door middel van een archeologisch vooronderzoek. Bij de toetsing van bestemmingsplannen wordt nagegaan of bij de planvorming voldoende archeologisch vooronderzoek is verricht om tot een evenwichtige besluitvorming te komen. Terreinen van hoge en zeer hoge waarde dienen in bestemmingsplannen te worden aangegeven en beschermd te worden door middel van een aanlegvergunning.

Nationaal en Europees beleidskader

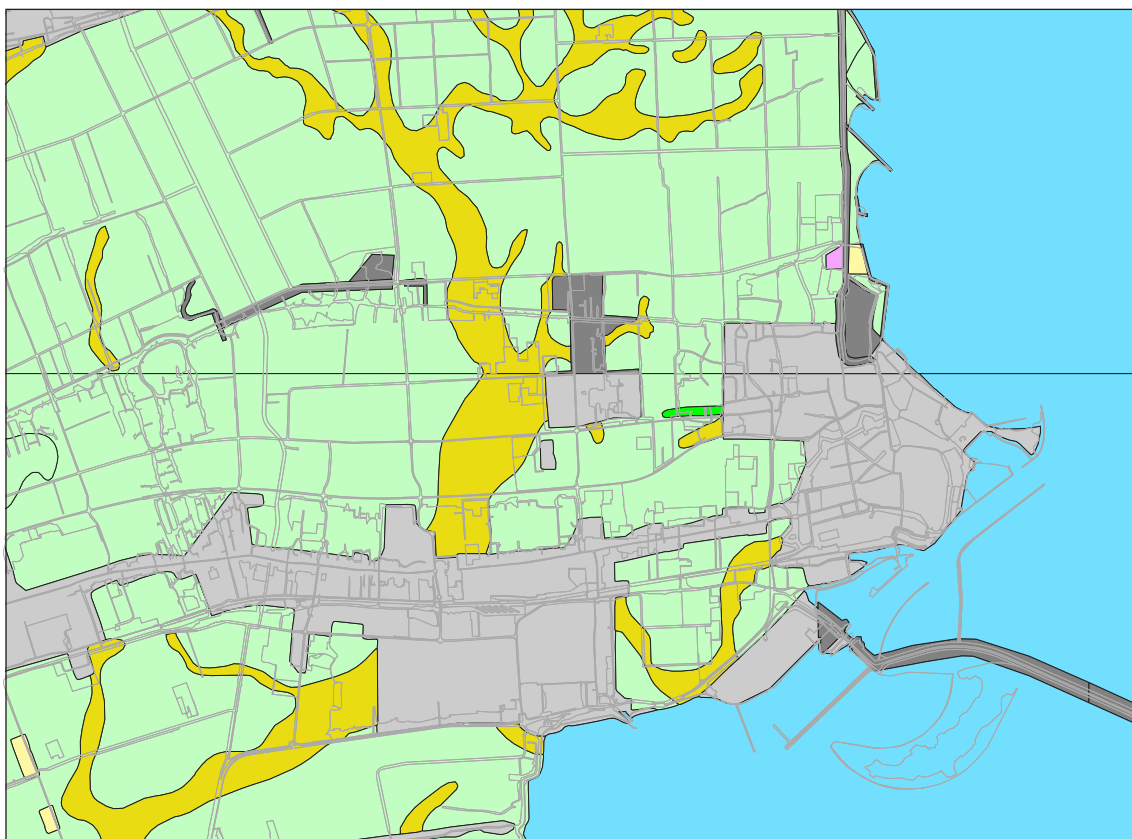
Het rijks- en nationaal beleidskader wordt gevormd door de Monumentenwet 1988 en de herziening uit 2007 hiervan. In grote lijnen wordt hier het 'Verdrag van Malta' onderschreven. In het Verdrag van Malta, in 1992 gesloten te Valletta, is de bescherming van het archeologisch erfgoed geregeld. Uitgangspunt daarbij is dat waar mogelijk archeologische resten bewaard dienen te blijven. Bij de ontwikkeling van ruimtelijk beleid moet het archeologisch belang, of beter het cultuurhistorisch belang, van af het begin meewegen in de besluitvorming.

1 Molenaar/Van Berkel 2009.

5. Achtergronden

5.1 Fysisch-geografische achtergronden

De bodem van Enkhuizen behoort geografisch gezien tot de kustvlakte van Nederland en is gevormd tijdens het Holoceen (ca. 9.550 v. Chr. tot nu). Kenmerkend voor de kustvlakte zijn de afwisselende zeewater- en zoetwaterafzettingen. Deze afzettingen zijn ontstaan in een waddenmilieu, waarin zeewater via getijdengeulen het gebied in en uit stroomde. Zand werd hierbij in en rond de getijdengeulen afgezet, terwijl fijnere kleideeltjes verder weg van de geulen bezonken. Wanneer een getijdengeul verlandde en de invloed van de zee tijdelijk verdween, ontstond een zoetwatermilieu waarin veen werd gevormd. Door deze veranderende invloed van de zee bestaat de bodem in West-Friesland afwisselend uit lagen veen en klei (Wormer Laagpakket van de formatie van Naaldwijk). Tijdens het Subboreaal (3.550 tot 1.100 v. Chr.) had de zee door het breder worden van de strandwallengordel nauwelijks nog toegang tot de kustvlakte. Het milieu in dit gebied verzoette, waardoor een dik pakket veen kon worden gevormd (het Hollandveen Laagpakket). Door inklinking van de kleigronden tekenden de zandige getijdengeulen zich af als langgerechte ruggen in het landschap. De bewoning in West-Friesland in de Midden- en Late-Bronstijd (1.500 tot 800 v. Chr.) concentreerde zich op de flanken van deze geulruggen.² Op de geomorfologische kaart van Nederland is zichtbaar dat twee geulruggen naar de binnenstad van Enkhuizen lopen (afb. 3). Door toenemende vernatting werd West-Friesland rond 800 v. Chr. verlaten. Tot het ontstaan van de handelsplaats Medemblik omstreeks 700 n. Chr. was het gebied vermoedelijk onbewoond.³

Afb. 3 Uitsnede van de geomorfologische kaart van Enkhuizen en omgeving. In geel de zandige geulruggen.
Bron: ArchisII.

² Berendsen 2004, 260-263.

³ Besteman 1990, 107.

In de Middeleeuwen was West-Friesland bedekt met een dik veenpakket. Door het ontstaan van de Zuiderzee in de 11de en 12de eeuw werd de invloed van de zee aan de oostzijde van Noord-Holland aanzienlijk groter; de zee sloeg grote stukken land langs de kust weg en de Hollandse binnenmeren ontstonden. Het ontstaan van de Zuiderzee, gecombineerd met een gemiddelde stijging van de temperatuur, zorgde voor een natuurlijke ontwatering van het West-Friese veenpakket en gunstige condities voor ontginning. De eerste ontginningen in West-Friesland dateren uit de 8ste eeuw en vonden plaats rond Medemblik. Van de 10de tot en met de 12de eeuw werd het overige deel van West-Friesland ontgonnen. Het gebied werd geschikt gemaakt voor bewoning en landbouw door op systematische wijze sloten door het veen heen te graven, waardoor het veen ontwaterde. Door de ontwatering oxideerde het veen en klonk het veenpakket in, met een geleidelijke daling van het maaiveld als gevolg. Het land werd hierdoor kwetsbaar voor inbreuken van de zee en overstromingen.⁴ De bewoners van West-Friesland probeerden dit gevaar te verkleinen door dijken aan te leggen. Deze verschillende losse dijken werden met elkaar verbonden, waardoor West-Friesland vanaf ca. 1250 werd beschermd door één dijk: de Westfriese Omringdijk. Deze dijk is in de eeuwen hierna nog diverse malen doorgebroken, waardoor land afsloeg en klei en zand werd afgezet. De loop van de Omringdijk is in de loop der eeuwen sterk gewijzigd. Door het verdwijnen van het voorland (het land dat voor de dijk lag) verzwakte de dijk, waardoor deze op een groot aantal plaatsen, vaak herhaaldelijk, moest worden teruggelegd door middel van inlaagdijken. De huidige Omringdijk bevat hierdoor slechts in een aantal dijkvakken nog de originele 13de eeuwse kern.⁵ Het tracé van de Omringdijk loopt in Enkhuizen onder de huidige Noorderweg, Vissersdijk en Breedstraat.

Om het gebied binnen de Omringdijk droog te houden, moest dagelijks water worden geloosd in zee. In eerste instantie gebeurde dit tijdens eb via spuisluizen in de dijk. Door de aanhoudende daling van het maaiveld was dit na verloop van tijd niet meer mogelijk. De introductie van de poldermolen in Holland in het begin van de 15de eeuw was een antwoord op dit probleem. De eerste poldermolens bij Enkhuizen stonden ten noorden van de stad, aan het einde van de Oude Gouw, en dateren uit omstreeks 1452.⁶

5.2 Historische achtergrond

Enkhuizen is gelegen in het oosten van West-Friesland, aan het oostelijke einde van de oost-west georiënteerde bewoningsas die door het midden van Drechterland loopt, ook wel de Streekweg genoemd. De aan deze weg gelegen dorpen bevonden zich oorspronkelijk noordelijker langs een oudere bewoningsas (de Kadijk). Deze as met de aanliggende dorpen is onder invloed van de vorderende veenontginningen verplaatst naar de locatie van de huidige Streekweg.⁷ In eerste instantie werd gedacht dat deze verplaatsing in de 13de eeuw had plaatsgevonden, maar archeologische vondsten uit Enkhuizen wijzen uit dat al in de 12de eeuw bewoning langs de Streekweg aanwezig was.

De stad Enkhuizen is ontstaan uit een samensmelting van twee dorpen: het vissersdorp Enkhuizen en boerendorp Gommerkerspel. De kern van Gommerkerspel lag waarschijnlijk bij de huidige Westerkerk. De locatie van het oude Enkhuizen moet gezocht worden in het huidige IJsselmeer. Het verdronken vissersdorp is in het verleden vaak gesitueerd ten zuidoosten van

4 Besteman 1990, 93-96.

5 Boon 1991, 78-114.

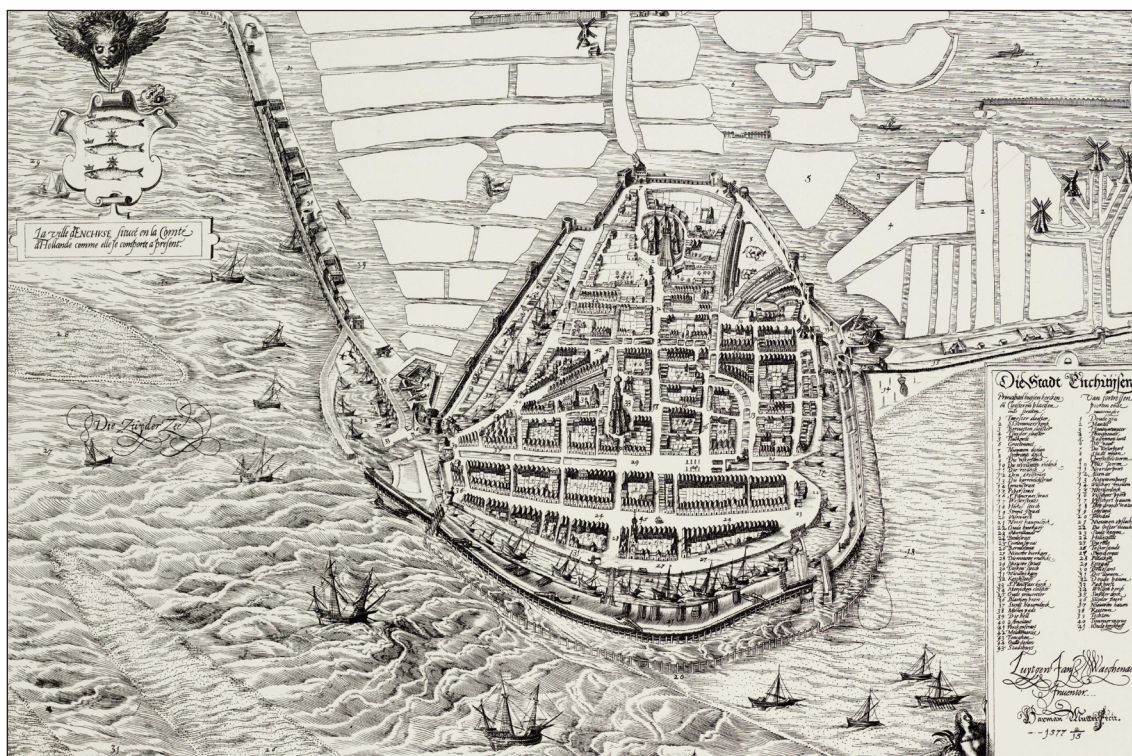
6 Boon 1991, 100.

7 Besteman 1990, 111-112.

de huidige stad.⁸ Meer waarschijnlijk is echter dat het dorp ook langs de Streekweg lag, die oorspronkelijk verder naar het oosten door zal hebben gelopen.

Door de aanleg van de Westfriese Omringdijk in de 13de eeuw kwam het oude Enkhuizen buitendijks te liggen. Ten gevolge van de stijgende zeespiegel en het afslaan van dit buitendijkse land is het dorp door zijn inwoners geleidelijk verplaatst naar het gebied binnen de Omringdijk. Als gevolg van deze verplaatsing kwam Enkhuizen tegen Gommerkerspel aan te liggen. In 1356 kregen de dorpen stadsrechten en werden zij door graaf Willem V onder de naam Enchusen officieel samengevoegd tot een juridische eenheid. In de tweede helft van de 14de eeuw kreeg Enkhuizen steeds meer een stedelijk karakter door de aanleg van havens en het oprichten van poorten en verdedigingswerken. Tevens vond de bouw van de eerste publieke gebouwen plaats, waaronder het stadhuis, gasthuis en de waag.⁹

Pas na de St. Elizabethvloed van 1421 werd het buitendijks gelegen Enkhuizen definitief opgegeven. Op dat moment was alleen de kerk hier waarschijnlijk nog aanwezig. Deze kerk werd afgebroken en vanaf 1423 begonnen de Enkhuizenaren met de bouw van de huidige Zuiderkerk, gewijd aan de heilige Pancratius.¹⁰ Tegelijkertijd werd de Westerkerk, gewijd aan Sint Gomar, door de parochianen van Gommerkerspel vergroot. Tussen 1420 en 1457 werden vijf kloosters in Enkhuizen opgericht, namelijk vier vrouwenkloosters bij de Westerkerk en een mannenklooster bij de Zuiderkerk.¹¹ Onder druk van de gespannen politieke situatie door de Hoekse en Kabeljauwse twisten, begon men in 1489 de hele stad met wallen te omgeven. De Westerkerk en omliggende kloosters kwamen hierbij binnen de stadsomwalling te liggen.¹²

Afb. 4 Enkhuizen in 1577 op de kaart van Waeghenae. Het noorden is rechts.

8 Bijvoorbeeld Willemsen 1988, 25; Jelgersma 1979; Bruin 1997.

9 Willemsen 1988, 25-26.

10 Jelgersma 1979, 20-22.

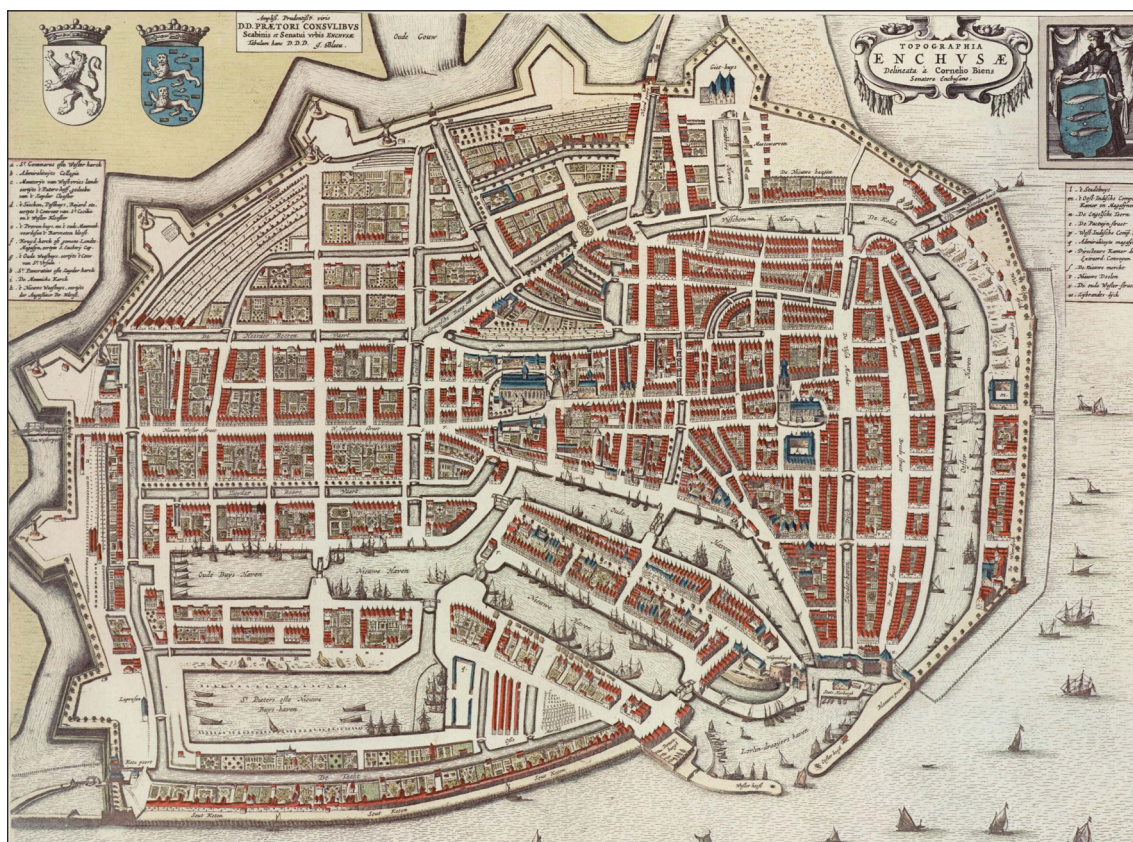
11 Boer 1988, 12-15.

12 De Vries 1987, 10

Onder invloed van de groeiende haringvisserij en handel steeg het bevolkingsaantal van Enkhuizen en verdichtte de bewoning in de 16de eeuw. De dichte bebouwing van houten huizen met rieten daken bracht echter het risico van grote stadsbranden met zich mee. Diverse voorschriften (keuren) van het stadsbestuur dwongen de inwoners van Enkhuizen om hun huizen in baksteen te bouwen. Hierdoor veranderde de middeleeuwse houten stad in de 16de eeuw in een stad van steen.¹³ Tevens werd de Oude Haven aan de zuidzijde van de stad uitgegraven. Deze haven werd beschermd door de in 1540 gebouwde Drommedaris. In 1560 werd het havenareaal van de stad opnieuw vergroot door de aanleg van de Vissers- en Oosterhaven.¹⁴ De kaart van Waeghenaeer uit 1577 geeft een goed beeld van Enkhuizen in die tijd (afb. 4).

Tussen 1593 en 1600 vond een grootschalige stadsuitbreiding plaats aan de west- en noordzijde van Enkhuizen (afb. 5). De stadsmuren en torens werden vervangen door de modernste verdedigingswerken in de vorm van aarden wallen en bastions. Tevens werden tussen 1593 en 1619 nieuwe havens binnen de stad gegraven, namelijk de Nieuwe Haven, Oude Buishaven en Nieuwe Buishaven.¹⁵

Rond 1620 bereikte de economische bloei van Enkhuizen zijn piek. Op dat moment woonden ongeveer 22.000 mensen in de stad. De bloei was in de eerste plaats te danken aan de haringvisserij. Hiernaast speelden de handel en scheepvaart een grote rol, met name de Sontvaart (handel op het Oostzeegebied), kustvaart (handel op Frankrijk en landen langs de

Afb. 5 Enkhuizen rond 1649 op de kaart van Blaeu. Het noorden is boven.

13 Willemsen 1988, 27.

14 De Vries 1987, 12.

15 De Vries 1987, 13.

Middellandse Zee) en handel met Azië door de VOC. Vanaf ca. 1620 was de bloeiperiode voorbij, waarna zowel op economisch als demografisch gebied verval plaatsvond. De belangrijkste oorzaak hiervan waren de problemen binnen de haringindustrie. Veel andere industrieën in de stad, bijvoorbeeld de kuiperijen, touwslagerijen en zoutziederijen, waren in meer of mindere mate afhankelijk van de haringvisserij en zij werden meegezogen in de neerwaartse spiraal waarin de visserij zich bevond. Hiernaast verslechterde de positie van Enkhuizen als handelsstad, onder andere door stijgende concurrentie van Amsterdam en het buitenland. Het dieptepunt van de crisis werd bereikt rond 1850, toen Enkhuizen nog slechts ca. 5000 inwoners telde. De leegloop had als gevolg dat veel huizen werden gesloopt en de stad een bijna landelijk karakter kreeg.¹⁶

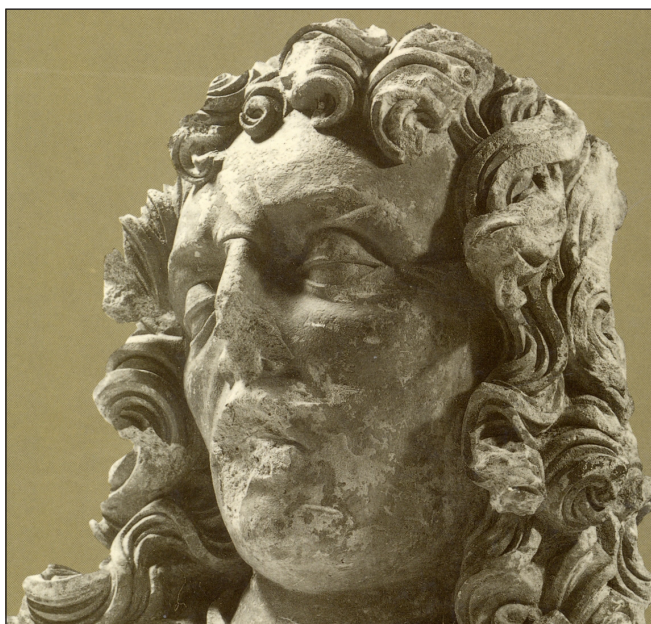
5.3 Archeologisch onderzoek in de omgeving

De Vijzelstraat is gelegen binnen de oude stadskern van Enkhuizen, tegenwoordig grofweg het gebied binnen de Oude Gracht, Oude Haven en Oosterhaven. Binnen deze kern zijn in het verleden diverse archeologische onderzoeken uitgevoerd, zowel reguliere opgravingen door archeologische bedrijven of een rijksinstelling, als amateur-opgravingen uitgevoerd door de Archeologische Werkgroep van de Vereniging Oud Enkhuizen. De resultaten van deze onderzoeken kunnen informatie geven met betrekking tot de archeologische verwachting voor het plangebied 'Vijzeltuin'.

Archeologisch onderzoek in de omgeving van de Vijzelstraat

Op de hoek Vijzelstraat-Wegje heeft in 2008 een archeologische sloopbegeleiding plaatsgevonden. Tijdens de begeleiding is slechts gegraven tot de onderzijde van de funderingssleuven. Hierbij is een aantal muurresten uit de late 16de tot 19de eeuw waargenomen. De resten waren dermate gefragmenteerd dat een of meer huisplattegronden niet konden worden gereconstrueerd.¹⁷

In het begin van de jaren '80 is een ontwateringsgeul gegraven van de westzijde van het zusterhuis achter de Sijbrandtsdijk, naar het Spaans Leger. Hierbij werd naast het zusterhuis een kop van natuursteen gevonden, waarschijnlijk afkomstig van een beeld van de apostel Johannes (afb. 6). De kop is beschadigd: de neus is van het beeld afgeslagen en op het achterhoofd is een groot gat aanwezig. Vermoedelijk is de kop na afloop van de Beeldenstorm op dit terrein gedumpt, mogelijk met meer resten van kapotgeslagen beelden.¹⁸

Afb. 6 Een deels kapotgeslagen kop van natuursteen, gevonden bij graafwerkzaamheden bij het zusterhuis in de jaren '80.

Een kort bericht in de Enkhuizer Courant van 1922 vermeldt dat bij

¹⁶ Willemsen 1988, 157-161.

¹⁷ Van Benthem 2008.

¹⁸ Mondelinge mededeling Jaap Keppel, bestuurslid Vereniging Oud Enkhuizen.

graafwerkzaamheden langs de Vijzelstraat resten van de Nieuwe Rietdijk zijn aangetroffen. De resten bestonden uit lagen samengeperst riet op een diepte van één tot anderhalve meter onder maaiveld.

In februari 2008 hebben aan de Vijzelstraat, op de locatie van het noordelijk deel van het Snouck van Loosenziekenhuis, grondwerkzaamheden plaatsgevonden ten behoeve van de aanleg van een standleiding. Deze kleine open ruimte ligt tegenover de huizen Vijzelstraat 17-19 en wordt door het ziekenhuis gebruikt als container-opstel terrein en laad- en losruimte voor het wasgoed.

Haaks op de straat is tot 1,20 m diep een sleuf gegraven die naar het noorden een knik maakte om daarna weer naar de straat zelf te lopen. Bij het maken van deze knik werd zeer zwaar muurwerk van 70 cm breed gevonden, gemetseld uit kleine gele baksteen. Tevens werd hier een ronde gemetselde afval- of waterput gevonden en daaromheen zeer veel verbrande resten van een nog niet nader te duiden ambachtelijke activiteit. Verder werd dierlijk botmateriaal (verbrand en onverbrand), keramiek en veel zoutwaterschelpen aangetroffen. De werkzaamheden zijn daarop gestaakt en de aannemer heeft een rechte route, zonder knik, naar de straat gekozen. Hier werd minder zwaar muurwerk gevonden. Vermoedelijk gaat het hier om 17de-18de eeuwse funderingen van bewoning en/of ambachtelijke activiteit.¹⁹

In het gebied Fruittuinen 1 is in 2006 onderzoek verricht. Het betrof hier het onderzoek van de Oude Buishaven. In de gedempte haven bleken talrijke voorwerpen (>10.000 stuks) aanwezig te zijn. Deze konden worden gerelateerd aan ambachtelijke en militaire activiteiten van de stad, evenals de visserij. Ook waren de kadewerken nog volledig in tact.²⁰

Voor het onderzoeksgebied aan weerszijden van de Vijzelstraat zijn met name de resultaten van de opgraving op het voormalige terrein van de Enkhuizer Banket Fabriek (op een steenworp afstand van de Vijzelstraat) van belang. Hier werd in 1994, op de hoek van de Van Bleiswijkstraat en Vissersdijk, een opgraving uitgevoerd onder supervisie van de toenmalige ROB. Uit het archeologisch onderzoek bleek dat de bovenste bodemlagen sterk waren verstoord door bouw- en sloopactiviteiten. Hierdoor werden slechts weinig bewoningssporen uit de periode ná 1600 aangetroffen. De oudere bewoningssporen waren nog wel grotendeels intact. Naast resten van huizen werden onder andere plaveisels,

Afb. 7 De ligging van de werkputten van het archeologisch onderzoek op het terrein van de Enkhuizer Banket Fabriek. Het noorden is boven.

19 Mondelinge mededeling dhr. Fred de Hoogh, beheerder Snouck van Loosenziekenhuis aan Michiel Bartels. Van de waarneming bestaan geen data.

20 Burnier 2008.

afvalkuilen, beerputten, waterputten en dierskeletten blootgelegd. Deze sporen bevonden zich op de erven achter de huizen.²¹

Tijdens het onderzoek zijn vier werkputten aangelegd (afb. 7). Alle werkputten zijn verdiept tot op de natuurlijke klei (het laagpakket van Wormer van de formatie van Naaldwijk). Deze natuurlijke laag bevond zich voor de hele onderzoekslocatie op of iets boven -3.00 NAP. Tijdens het onderzoek is een grote hoeveelheid vondstmateriaal geborgen, met name keramiek. Hiernaast is dankzij de goede conserverende eigenschappen van de bodem ook veel bot, hout, metaal en leer aangetroffen. De conditie van dit materiaal was over het algemeen uitstekend.

Werkput 1 bevond zich parallel aan de Van Bleiswijkstraat. Tijdens het verdiepen van deze werkput zijn in totaal zes vlakken aangelegd. Het maaiveld bevond zich tussen +0.50 en +1.00 NAP. De oudste sporen van bebouwing zijn waargenomen op ca. -2.30 NAP. Deze lage ligging kan worden verklaard door inklinking van de onderliggende veenlagen onder druk van latere ophogingen. De sporen dateren uit de laatste kwart van de 14de eeuw en zijn waarschijnlijk afkomstig van een stal. De lange zijde van de stal liep parallel aan de huidige Van Bleiswijkstraat. Na afbraak van de stal is het terrein ongeveer een meter opgehoogd met mest en veen. Uit de 15de eeuw dateren de resten van ten minste twee opeenvolgende houten huizen. De lange zijde van deze huizen stond haaks op de Van Bleiswijkstraat. Tussen de sloop en nieuwbouw van de huizen is het terrein enkele decimeters opgehoogd met klei, mest en veen. Uit de 16de eeuw dateren de resten van een stenen huis. De muurresten bevonden zich op ca. -0.30 NAP. De hierboven gelegen bodemlagen waren sterk verstoord, waardoor sporen van jongere bebouwing niet meer aanwezig waren.

Afb. 8 Een bodemprofiel wordt afgestoken tijdens de opgraving op het terrein van de Enkhuizer Banket Fabriek in 1994.

21 Van de Walle-van der Woude 1996, 60-67; Van de Walle-van der Woude 1995, 319-323.

Werkput 2 en 3 waren ofwel gesitueerd op achtererven van huizen langs de Van Bleiswijkstraat of de Visserdijk, of op een binnenterrein tussen de woonpercelen waar bijvoorbeeld dieren werden gehouden. Doordat de oude perceelgrenzen niet kunnen worden gereconstrueerd, is dit niet met zekerheid te zeggen. In beide werkputten zijn drie vlakken aangelegd. De aangetroffen sporen bestonden vrijwel uitsluitend uit mest- en afvalkuilen, beerputten en waterputten. De hoogstgelegen sporen bevonden zich op -0.15 NAP. De waterputten waren tot op de natuurlijke klei ingegraven.

Werkput 4 is aangelegd op en achter een perceel aan de Visserdijk. In het noordelijk deel van de werkput, langs de Visserdijk, zijn geen resten van bebouwing uit de periode vóór 1600 waargenomen. Verder verwijderd van de Visserdijk, achter de huidige woonpercelen, zijn wel resten van een houten gebouw aangetroffen, waarschijnlijk daterend uit de 15de eeuw. De jongste sporen in het zuidelijk deel van werkput 4 waren gelegen op ca. -0.50 NAP, terwijl de oudste sporen zich rond -1.70 NAP bevonden.

Ontginningsloten zijn in geen van de werkputten waargenomen. In werkput 2 werd wel een parallel aan de Van Bleiswijkstraat lopende sloot aangesneden. Deze sloot dateert echter uit de 14de eeuw. Waarschijnlijk is de sloot gegraven ten behoeve van de ontwatering van het moeras dat hier aanwezig was (zie volgende hoofdstuk). De sloot was 70 cm breed en 50 cm diep.

Overig archeologisch onderzoek in de oude stadskern

Het overige archeologische onderzoek in de oude stadskern van Enkhuizen is voor het onderzoeksgebied langs de Vijzelstraat inhoudelijk minder van belang. Aangezien deze onderzoeken wel het belang van archeologisch onderzoek in de stadskern illustreren, zullen zij hieronder kort worden besproken.

In 1979 werd aan het Spaans Leger een aantal afvalkuilen met pottenbakkersafval aangetroffen. Het afval bleek te bestaan uit halfproducten en misbaksels van Werra-aardewerk. Tot de vondst van dit pottenbakkersafval in Enkhuizen ging men ervan uit dat dit type aardewerk alleen in Duitsland was geproduceerd.²² Door Hollandia Archeologie is in 2007 door middel van grondboringen vastgesteld dat op hetzelfde terrein waarschijnlijk meer afvalkuilen in de bodem aanwezig zijn.²³

Op het tracé van de Oude Gracht langs het Spaans Leger is tussen 1922 en 2008 diverse malen de baksteen stadsmuur waargenomen. Alleen de Spijtbroektoeren is archeologisch onderzocht.²⁴

Andere reguliere opgravingen in de stadskern van Enkhuizen hebben plaatsgevonden op de hoek Zuiderhavendijk/Kalksteiger (Synthegra) en Torenstraat/Baansteeg (Hollandia Archeologie). Tijdens de opgraving aan de Zuiderhavendijk is slechts gegraven tot rond 0 NAP. De bodemopbouw bleek dermate verstoord dat sporen van bewoning boven dit niveau niet meer aanwezig waren.²⁵ Aan de Torenstraat zijn bewoningssporen vanaf de 15de eeuw waargenomen.²⁶

22 Bruijn 1992, 25-27; Clevis/Van Gangelen 2009.

23 Vanoverbeke 2007.

24 Loots 1985, 42-46.

25 Timmermans/Koeman 2007.

26 Rapport Torenstraat/Baansteeg in voorbereiding.

Door de Archeologische Werkgroep van de Vereniging Oud Enkhuizen zijn tussen 1982 en 1991 drie opgravingen uitgevoerd aan de Breedstraat, alsmede een opgraving op de hoek Visserdijk/Wiedesteiger en het voormalige Bogra-terrein achter de Westerkerk.

Aan de Breedstraat werd vondstmateriaal vanaf de 12de of 13de eeuw aangetroffen.²⁷ Dit bevestigt het vermoeden dat de Breedstraat onderdeel is van de originele Omringdijk.

Tijdens het onderzoek op de hoek Visserdijk/Wiedesteiger lag de nadruk op het bestuderen van de bodemopbouw. Deze kwam overeen met de bodemopbouw zoals die bij de opgraving op het terrein van de Enkhuizer Banket Fabriek in 1994 is waargenomen. Evenals bij deze opgraving werden langs de Wiedesteiger, op enige afstand van de Visserdijk, resten van een houten gebouw aangetroffen. Dit gebouw dateert uit de late 14de of het begin van de 15de eeuw. Oudere sporen waren op de hoek Visserdijk/Wiedesteiger niet aanwezig.²⁸

Direct ten noorden van de Westerkerk werden sporen van bewoning uit de 12de en 13de eeuw gevonden. Langs de Driebanen dateerden de oudste vondsten uit de 14de of 15de eeuw. Een deel van deze vondsten is mogelijk te koppelen aan een van de vrouwenkloosters die hier in de 15de eeuw is gesticht.²⁹

Sporen van Bronstijd-bewoning

Buiten de historische binnenstad van Enkhuizen zijn diverse sporen van bewoning uit de Bronstijd aangetroffen. Deze sporen concentreren zich voornamelijk op en rond de zandige getijdengeulen. Onlangs zijn echter bij de Kadijken, ten noorden van Enkhuizen, resten van een omvangrijke nederzetting aangetroffen, die vrij ver verwijderd liggen van de hoger gelegen zandruggen (afb. 9).³⁰ In de binnenstad van Enkhuizen is slechts één vondst uit de Bronstijd bekend, namelijk een speerpunt van vuursteen.³¹ De speerpunt is gevonden langs de Breedstraat en is mogelijk met opgebrachte grond op deze plek terecht gekomen. In dat geval wijst de speerpunt niet op bewoning op deze locatie. De aanwezigheid van resten uit de Bronstijd is voor de binnenstad van Enkhuizen dan ook niet aangetoond.

Afb. 9 De Bronstijd-opgraving bij de Kadijken in volle gang.

27 Bakker/Loots 1984, 38-41; Bakker/Loots 1986, 49-56; Bakker/Koeman 1992, 79-81.

28 Anoniem 1987, 45-48.

29 Bakker/Loots 1984, 38-41.

30 Roessingh/Van Zijverden 2007; Roessingh 2009a; Roessingh 2009b; Roessingh/Lohof in voorbereiding.

31 Anoniem 1984, 223.

6. Historisch gebruik plangebied

6.1 Inleiding

Het plangebied is gelegen op locaties die worden begrenst door de Vijzelstraat, Sint Nicolaasstraat, Van Bleiswijkstraat, het Doelenlaantje, Spaans Leger en het Sijbrandtsplein. Het onderzoek naar het historisch gebruik van het plangebied zal zich dan ook primair richten op deze locaties. De geschiedenis van dit deel van Enkhuizen kan echter niet worden begrepen zonder haar context binnen de ontwikkeling van de stad in ogenschouw te nemen. Met name de vroegste geschiedenis van de Van Bleiswijkstraat en Vissersdijk is van belang. Het onderzoeksgebied beslaat daarom het gebied binnen de huidige Van Bleiswijkstraat, het Wegje, de Staaleversgracht, het Spaans Leger, het Sijbrandtsplein en de westzijde van de Vissersdijk.

6.2 De periode tot ca. 1560

De huidige Vijzelstraat bestond oorspronkelijk uit twee aparte straten, namelijk de Nieuwe Rietdijk (van de Vissersdijk tot de Driebanen) en de Vijselstraat (van de Driebanen tot de Westerstraat).³² De straten zijn in 1906 samengevoegd onder de naam Vijzelstraat. Hetzelfde is gebeurd bij de huidige Van Bleiswijkstraat. Deze straat bestaat uit een samenvoeging van de Oude Rietdijk (van de Vissersdijk tot het Wegje) en de Brugjes (van het Wegje tot de Westerstraat).³³

Voor de periode tot omstreeks 1560 zijn we door het ontbreken van kaartmateriaal voor informatie omtrent de oudste geschiedenis van de Oude en Nieuwe Rietdijk afhankelijk van geschreven bronnen. Het aantal bewaard gebleven geschreven bronnen voor Enkhuizen is echter klein. Met name de Kroniek van Enkhuizen van Geeraerd Brandt uit 1666 is van belang voor de reconstructie van de vroegste ontwikkeling van Enkhuizen. Toch zijn veel vragen betreffende deze vroegste ontwikkeling nog onbeantwoord. Toekomstig archeologisch onderzoek kan daarom veel waardevolle informatie opleveren en vraagstukken oplossen.

De Oude en Nieuwe Rietdijk zijn, zoals de naam verradt, van oorsprong dijken. Eveneens is uit de namen af te leiden dat de Oude Rietdijk ouder is dan de Nieuwe Rietdijk. De Oude Rietdijk heette aanvankelijk alleen 'Rietdijk'; de benaming 'Oude Rietdijk' is pas na aanleg van de Nieuwe Rietdijk ontstaan.

De Oude Rietdijk was gelegen tussen de westhoek van de Vissersdijk en een parallel aan de Westerstraat lopende sloot: de Vaart (de huidige as Driebanen-Wegje-Karnemelksluis-Waagstraat). Vanaf de Noorderdijk was de Oude Rietdijk de snelste verbinding met de Westerstraat. De Westerstraat is de oudste bewoningsas van Enkhuizen. Zoals reeds werd vermeld, is de Vissersdijk onderdeel van het tracé van de Westfriese Omringdijk. De Vissersdijk maakt echter geen deel uit van de originele 13de-eeuwse Omringdijk, maar is een inlaagdijk. Uit de oudst bewaard gebleven dijkopmeting van 1320 blijkt dat de inlaagdijk waarvan de Vissersdijk deel uitmaakte, op dat moment al aanwezig was.³⁴ Het is waarschijnlijk dat de Oude Rietdijk tegelijk of vlak na de aanleg van de Vissersdijk is opgeworpen. Wanneer hier vanuit wordt gegaan, bestond de Oude Rietdijk al in 1320. Harde bewijzen hiervoor zijn echter niet

32 Deze Vijselstraat heette ten minste tot in de 16de eeuw de Strontstraat.

33 Zwart 1986, 29-30, 72-73.

34 Zie voor meer informatie aangaande de dijkopmeting van 1320 Bruin 1997, 6-7; Boon 1991, 99.

aanwezig. De Kroniek van Brandt vermeldt dat de Oude Rietdijk in 1372 onderdeel uitmaakte van de stad, maar dit sluit niet uit dat de dijk op dat moment al een aantal decennia bestond.³⁵ Uit archeologisch onderzoek langs de Oude Rietdijk is gebleken dat de oudste bebouwing langs de oostzijde van deze dijk uit de late 14de eeuw dateert. Ook dit sluit echter niet uit dat de dijk ouder is. De oudste bewoning langs de Vissersdijk dateert immers ook pas uit de 15de eeuw, terwijl de dijk aanzienlijk ouder is.

Ten westen van de Oude Rietdijk lag oorspronkelijk een waterrijk gebied met wateraanvoer vanuit de Oude Gouw. Dit gebied wordt door Brandt het 'moerasch', 'riedtbos', 'grootte riedt' of de 'laege Valey' genoemd. Dit moeras is waarschijnlijk in de loop der tijd verland tot een drassig veengebied. In deze tekst zal het gebied echter consequent worden aangeduid als moeras.

Waarschijnlijk bevond het moeras zich tot de aanleg van de Oude Rietdijk ook ten oosten van deze dijk en is de Oude Rietdijk dwars door het moeras aangelegd. Het moeras ten oosten van de dijk is vervolgens ontwaterd, zodat het gebruikt kon worden voor agrarische doeleinden. Pas nadat het terrein flink was opgehoogd in de 15de eeuw, werden hier voor het eerst woonhuizen gebouwd.

De Oude Rietdijk vormde na zijn aanleg de westelijke grens van het moeras. De hoeveelheid water in dit moeras zal sterk hebben gefluctueerd, vooral afhankelijk van de regenval en wateraanvoer van de Oude Gouw. De dijk had tijdens hoog water waarschijnlijk een waterkerende functie voor water uit het achterland.

De Nieuwe Rietdijk is ten westen en parallel aan de Oude Rietdijk aangelegd. De dijk had waarschijnlijk, net als de Oude Rietdijk, als doel een deel van het moeras af te sluiten, zodat dit in cultuur kon worden gebracht.

Het vaststellen van het precieze moment van aanleg van de Nieuwe Rietdijk is lastig. Uit omstreeks 1450 dateert een keur van het stadsbestuur van Enkhuizen waarin wordt bepaald dat bundels graan, riet of hooi niet op de Rietdijk mochten worden geplaatst, waarschijnlijk omdat zij de weg blokkeerden.³⁶ Aangezien de specificatie 'Oude' of 'Nieuwe' ontbreekt, kan er wellicht van uit worden gegaan dat op dat moment alleen de Oude Rietdijk nog aanwezig was. Dit zou betekenen dat de Nieuwe Rietdijk ná ca. 1450 is aangelegd.

Het is waarschijnlijk dat de Nieuwe Rietdijk dateert vóór de aanleg van het Spaans Leger. Door Brandt wordt vermeldt dat deze vergroting van de stad in 1489 plaatsvond.³⁷ De Sijbrandtsdijk, het verlengde van de Vissersdijk, was in ieder geval in 1464 al aanwezig. In dat jaar werd namelijk de Pontustoren gebouwd op het uiteinde van de Sijbrandtsdijk.³⁸

De aarden wal langs het Spaans Leger werd waarschijnlijk aanvankelijk voorzien van een houten palissade (stakettingen), die in 1534 en 1546 zijn vervangen door een stenen muur.³⁹ Het moeras dat door de aanleg van de nieuwe omwalling in 1489 binnen de vesting lag (tussen de Driebanen, het Spaans Leger en de Vijzelstraat), werd *'metter tijdt gedempt en tot landt gemaekt'*.⁴⁰ Door de aanleg van de stadswal en het in cultuur brengen van het moeras vormde het water uit het achterland geen gevaar meer voor de noordzijde van de stad. Het opwerpen

35 Brandt noemt de Rietdijk en niet specifiek de Oude Rietdijk. Mijns inziens kan er vanuit worden gegaan dat hier de Oude Rietdijk wordt bedoeld. Zie Brandt 1666, 12-13.

36 Pols 1885, 220, keur 146.

37 Brandt 1666, 36.

38 Brandt 1666, 29.

39 Brandt 1666, 58, 70.

40 Brandt 1666, 36.

van de Nieuwe Rietdijk vóór de Oude Rietdijk zou daarom overbodig zijn geweest, wat het waarschijnlijk maakt dat de Nieuwe Rietdijk vóór de aanleg van het Spaans Leger dateert. Op basis van deze gegevens kan worden geconcludeerd dat de Nieuwe Rietdijk waarschijnlijk tussen ca. 1450 en 1489 is aangelegd. Mogelijk is de Nieuwe Rietdijk opgeworpen ná het tot stand komen van de Sijbrandtsdijk. Dit zou betekenen dat de aanleg van de Nieuwe Rietdijk heeft plaatsgevonden tussen ca. 1464 en 1489.

Het terrein tussen de Oude en Nieuwe Rietdijk zal na de aanleg van de Nieuwe Rietdijk zijn ontgonnen door het graven van ontwateringssloten. Eveneens is het maaiveld mogelijk opgehoogd, bijvoorbeeld met kleizoden, stadsafval of mest. Of direct na de ontginning huizen langs de westzijde van de Oude Rietdijk en oostzijde van de Nieuwe Rietdijk zijn gebouwd, is niet duidelijk. Mogelijk heeft het land tussen de rietdijken in eerste instantie dienst gedaan als weiland, zoals eveneens het geval was bij het terrein ten oosten van de Oude Rietdijk. In het laatste kwart van de 15de eeuw daalde immers in Enkhuizen, evenals in de rest van West-Friesland, het aantal inwoners. Dit kan stilstand of zelf achteruitgang in de ontwikkeling van het gebied hebben veroorzaakt. Vanaf het begin van de 16de eeuw begon de bevolking weer in aantal toe te nemen en was geleidelijk meer grond voor huizenbouw nodig.⁴¹ Mogelijk zijn de huizen niet langs de Nieuwe Rietdijk gebouwd, maar óp de dijk. Dit fenomeen is bij meer dijken waargenomen, onder andere langs de Breedstraat.

Het terrein tussen de Rietdijken werd gescheiden door een straat, de huidige Sint Nicolaasstraat. Het is niet bekend of deze straat direct na de aanleg van de Nieuwe Rietdijk in gebruik is genomen.

Het gebied tussen de huidige Driebanen, Vijzelstraat en het Spaans Leger was, zoals gezegd, vanaf 1489 gelegen binnen de stadswal van Enkhuizen. Ook dit gebied zal zijn ontgonnen door middel van sloten. Ook hier is niet duidelijk of direct gebouwen langs bijvoorbeeld het Spaans Leger zijn gebouwd. Grote delen van het voormalige moeras bleven in ieder geval tot in de late 16de of de eerste helft van de 17de eeuw in gebruik als weiland.

6.3 De periode 1560-1900

De ontwikkeling van het gebruik van het onderzoeksgebied kan met meer zekerheid worden gevolgd vanaf ca. 1560 aan de hand van historisch-topografische kaarten. Uit deze tijd dateert de oudst bekende kaart van Enkhuizen (afb. 10). Deze kaart is gemaakt in opdracht van de Spanjaarden door de Mechelse cartograaf Jacob van Deventer. De kaart toont aaneengesloten bebouwing langs de oostzijde van de Nieuwe Rietdijk. Ten westen van de Nieuwe Rietdijk loopt een brede gracht. Dit water moet waarschijnlijk worden gezien als een overblijfsel

Afb. 10 Uitsnede uit de kaart van Van Deventer uit omstreeks 1560, met daarop aangegeven namen van straten en grachten. Het noorden is boven.

41 Lesger 1990, 107.

van het moeras dat hier gelegen was. In een later stadium is de gracht waarschijnlijk van beschoeiing voorzien. De gracht staat in verbinding met een door het voormalig moeras lopende gracht, de huidige Staaleversgracht, die vanuit het achterland wordt voorzien van water door de Oude Gouw. Tussen deze parallel aan de Nieuwe Rietdijk lopende naamloze gracht en de Nieuwe Rietdijk wordt slechts op een aantal punten bebouwing weergegeven. Mogelijk deed de onbebouwde strook grond tussen de gracht en de Nieuwe Rietdijk dienst als loswal. Langs de Sijbrandtsdijk (het verlengde van de Vissersdijk, tot het Spaans Leger) en het Spaans Leger tot de Staaleversgracht is bebouwing aanwezig. Vanaf het Spaans Leger loopt een weg met de naam Doelstraat over de brede gracht naar de Nieuwe Rietdijk. Deze weg komt uit ter hoogte van de huidige Sint Nicolaasstraat en was tot in de 19de of 20ste eeuw aanwezig (zie onder). Ten zuiden van de Doelstraat wordt door middel van twee lijntjes een straat weergegeven tussen het Spaans Leger en de brede gracht. Deze straat ligt ter hoogte van het huidige Doelenlaantje. Tussen deze straat en de Doelstraat lag de Nieuwe Doelen, het oefenterrein van de schutterij. Het hoofdgebouw van de Doelen bevond zich langs het Spaans Leger. Hierachter lagen, parallel aan de Doelstraat, de oefenbanen. Op het achterterrein wordt bebouwing weergegeven, waarschijnlijk bedoeld voor opslag. Waarschijnlijk is de schutterij hier in 1555 gevestigd.⁴² De Oude Doelen bevonden zich langs de huidige Doelenstraat, ten zuidoosten van de Westerkerk.

De volgende betrouwbare kaart van Enkhuizen dateert uit 1577 (afb. 11). De kaart is gemaakt door Luytgen Jansz Wagenaar, burger van Enkhuizen.⁴³ In vergelijking met de kaart van Van Deventer geeft de kaart van Wagenaar een meer gedetailleerde weergave van de inrichting van de stad.

Langs de oostzijde van de Nieuwe Rietdijk bevindt zich een aantal huizen; niet alle percelen zijn bebouwd. Langs de westzijde van de Nieuwe Rietdijk zijn, in vergelijking met de kaart van Van Deventer, meer huizen aanwezig. De brede gracht parallel aan de Nieuwe Rietdijk lijkt aan de noordzijde deels te zijn aangeplempt. De gracht wordt op twee plaatsen overbrugd: de brug van de Doelstraat naar de Nieuwe Rietdijk en een nieuwe brug van de ten zuiden hiervan gelegen straat naar de Nieuwe Rietdijk. De houten constructie van deze laatste brug is op de kaart gedetailleerd weergegeven, terwijl dit bij de andere brug niet het geval is. Waarschijnlijk gaat het echter in beide gevallen om een houten brug. De percelen langs de Sijbrandtsdijk en het Spaans Leger zijn op de kaart bebouwd. Ter hoogte van de Pontustoren, op de hoek van de Sijbrandtsdijk en het Spaans Leger, is een onderbreking in deze bebouwing aanwezig. Hier

Afb. 11 Uitsnede uit de kaart van Wagenaar uit 1577. Het noorden is rechts.

⁴² Brandt 1666, 78.

⁴³ De Vries 2004, 15.

loopt een weg naar de noordzijde van de brede gracht. Langs de oostzijde van de Doelstraat is een aantal huizen op de kaart ingetekend.

Het hoofdgebouw van de Nieuwe Doelen wordt op de kaart weergegeven bij nummer 7 als een groot gebouw met de lange zijde parallel aan het Spaans Leger. Met schuttingen wordt de achtergelegen schietbaan van de Doelstraat en het naastgelegen perceel afgescheiden. Op het achterterrein, tegen de gracht aan, is een aantal kleine gebouwen te zien. Het lange perceel ten westen van de Nieuwe Doelen is alleen aan de zijde van het Spaans Leger bebouwd. Ten westen van dit perceel loopt de straat (op de kaart voorzien van een stippellijn) die ook op de kaart van Van Deventer al aanwezig was. Langs de noordwestzijde van deze straat zijn woonhuizen aanwezig.

Pas halverwege de 17de eeuw is opnieuw een betrouwbare kaart van Enkhuizen gemaakt. De kaart is uitgegeven door Joan Blaeu in 1649, als onderdeel van zijn kaartenboek het 'Toonneel der Steden' (afb. 12).⁴⁴

Aan weerszijden van de Nieuwe Rietdijk is op deze kaart aaneengesloten bebouwing aanwezig, evenals langs de Sijbrandtsdijk en het Spaans Leger. De brede gracht lijkt enigszins te zijn versmald aan de zijde van de Nieuwe Rietdijk. De brug van de ter hoogte van het huidige Doelenlaantje gelegen straat naar de Nieuwe Rietdijk is verdwenen; alleen de brug tussen de Doelstraat en de Nieuwe Rietdijk wordt nog weergegeven. De percelen aan de oostzijde van de Doelstraat zijn nu allemaal bebouwd. De weg die op de kaart van Wagenaar vanaf de hoek van de Sijbrandtsdijk en het Spaans Leger naar de noordzijde van de gracht liep, is nog steeds aanwezig. Deze weg begint op de kaart van Blaeu echter vanaf het Spaans Leger en loopt door langs de noordzijde van de gracht naar de Nieuwe Rietdijk. Ook langs deze weg is een aantal huizen getekend.

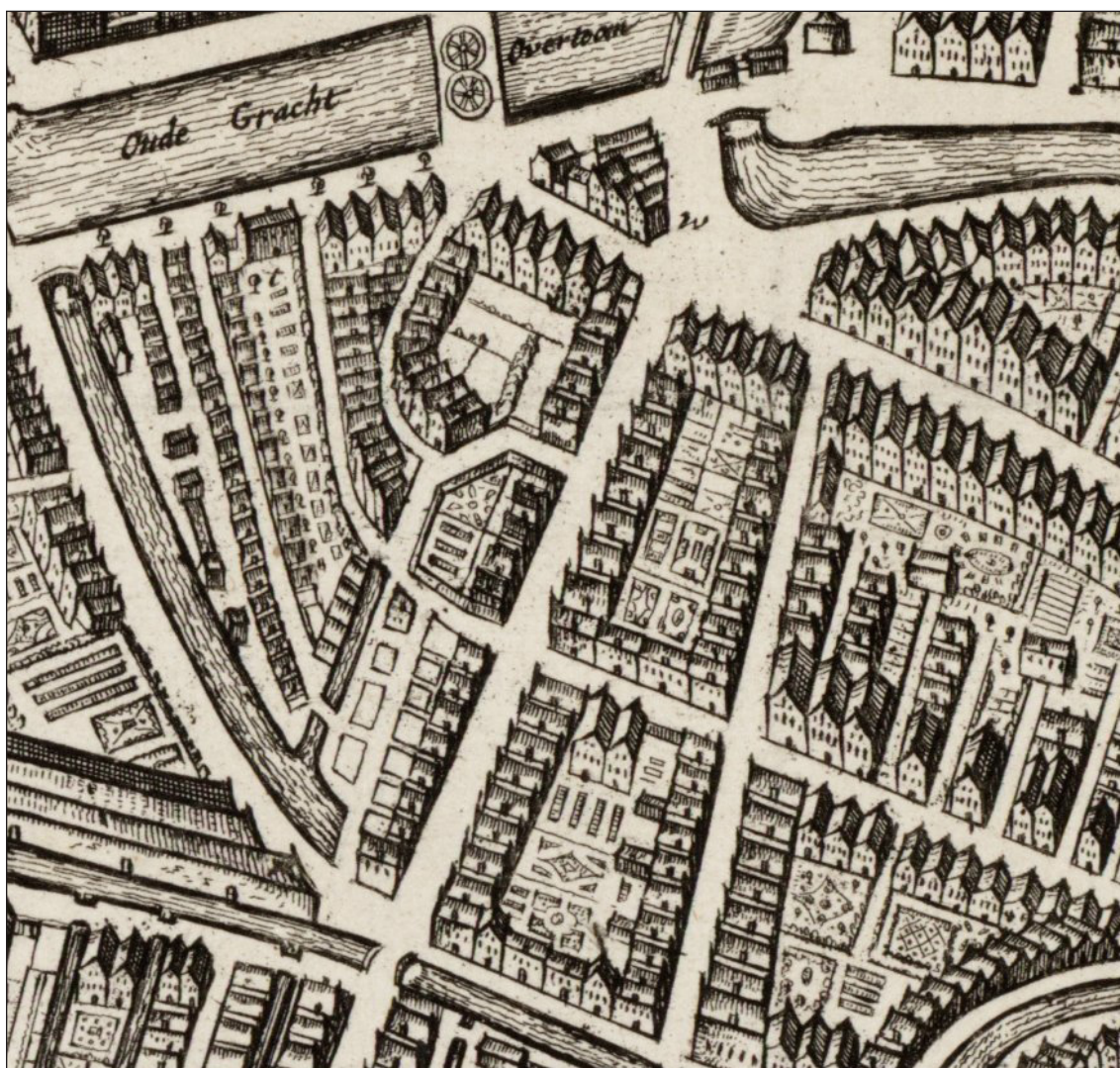

Afb. 12 Uitsnede uit de kaart van Blaeu uit 1649. Het noorden is boven.

44 De Vries 2004, 22.

Het terrein van de Nieuwe Doelen wordt op de kaart aangegeven met de letter t. De lange zijde van het hoofdgebouw van de schutterij bevindt zich ook op deze kaart parallel aan het Spaans Leger. Achter dit gebouw is een tweetal kleinere gebouwen getekend en achter op het Doelenterrein, tegen de brede gracht aan, is een vrij groot gebouw aanwezig. Alle gebouwen worden weergegeven met een blauw dak, wat waarschijnlijk betekent dat de daken met leien waren bedekt. De schietbanen lijken te zijn omheind en ook over het midden van de schietbanen loopt een muur of houten schutting. De kaart laat aaneengesloten bebouwing zien op de percelen ten westen van de Nieuwe Doelen, terwijl de overzijde van de straat slechts aan de noordzijde is bebouwd.

In 1666 werd de *Kroniek van Enkhuizen* van Geeraerd Brandt uitgegeven. In deze kroniek waren twee plattegronden van de stad opgenomen. De eerste kaart is een kopie van de kaart van Wagenaar uit 1577. De tweede kaart geeft de stad rond 1666 weer en wordt gezien als de meest betrouwbare plattegrond van het 17de-eeuwse Enkhuizen (afb. 13).⁴⁵ De kaart is getekend door Otto Suermondt. Van hem is slechts bekend dat hij in 1665 met Hillegont Meun in het huwelijk trad en op dat moment aan het Venedie woonde.

Afb. 13 Uitsnede uit de kaart uit de *kroniek van Brandt* uit 1666. Het noorden is boven.

45 De Vries 2004, 26.

De inrichting van het onderzoeksgebied wijkt op deze kaart op een aantal punten af van de kaart van Blaeu. Het meest opvallend is de verkleining van de brede gracht die parallel aan de Nieuwe Rietdijk liep. De noordzijde van de gracht is aangeplempt tot de brug naar de Doelstraat, terwijl de zuidzijde aanzienlijk smaller is geworden. Deze versmalling lijkt aan de zijde van de Nieuwe Rietdijk te hebben plaatsgevonden; op de kaart wordt achter de huizen en achtererven langs de dijk een brede kade met lege vakken weergegeven. Mogelijk moeten deze vakken opslagplaatsen of loswallen voorstellen.

Voor het gebied ten oosten van de Doelstraat is een aantal veranderingen waarneembaar. De locatie van de aangeplempte gracht is in gebruik als weg en omheinde achtererven van een aantal huizen aan de westzijde van de Nieuwe Rietdijk. De weg die op de kaart van Blaeu van het Spaans Leger langs de noordzijde van de gracht liep, lijkt ook op deze kaart aanwezig te zijn. De weg begint echter op een ander punt, namelijk op de hoek van de Sijbrandtsdijk en het Spaans Leger. Dezelfde situatie was aanwezig op de kaart van Wagenaar. De weg is op de kaart uit 1666 wat ongelukkig weergegeven: aan de westzijde lijkt het alsof deze door een aantal huizen heen loopt. Het is onwaarschijnlijk dat de loop van de straat in de loop van de tijd is gewijzigd, wat betekent dat óf de kaart van Blaeu óf de kaart van Wagenaar en de kaart uit de Kroniek van Brandt een verkeerd beeld van de werkelijkheid geeft. Waarschijnlijk liep de weg van de hoek van de Sijbrandtsdijk en het Spaans Leger naar de noordzijde van de gracht.

De Nieuwe Doelen zijn ook op deze kaart nog aanwezig. De twee kleine gebouwen achter het hoofdgebouw zijn niet meer aanwezig op deze kaart en op het achterterrein lijken meerdere kleine bijgebouwen te staan in plaats van één groot gebouw, zoals op de kaart van Blaeu het geval is.

De bewoning langs de meest zuidelijk gelegen straat, parallel aan de Staalevergracht, is nauwelijks gewijzigd. Langs de oost- en noordwestzijde van de straat bevindt zich nog steeds aaneengesloten bebouwing. Aan de zuidwestzijde is slechts een aantal huizen aanwezig.

Tussen het terrein van de Nieuwe Doelen en deze straat is de situatie echter gewijzigd. Waar op de kaart van Blaeu ten westen van de Nieuwe Doelen nog huizen met achtererven werden weergegeven, is nu een rij huizen en een nieuwe straat aanwezig. De kleine huizen die zich in twee rijen ten westen van de Nieuwe Doelen bevinden, hebben geen achtererven. Bij deze huizen moet worden gedacht aan éénkamerwoningen, bewoond door de armste bevolking van Enkhuizen.

Vanaf de nieuwe straat is een brug aangelegd over de deels aangeplempte gracht naar de Nieuwe Rietdijk.

Uit 1743 dateert een kaart van Enkhuizen door Isaac Tirion, een bekend uitgever van kaart- en prentboeken (afb. 14). Deze kaart staat te boek

Afb. 14 Uitsnede uit de kaart van Tirion uit 1743. Het noorden is boven.

als een nauwkeurige weergave van Enkhuizen in de 18de eeuw.⁴⁶ Op de stedenkaarten van Tirion worden huizen en achtererven niet meer individueel getekend, maar weergegeven als gearceerde blokken. De kaart van Enkhuizen wijkt echter af van de andere kaarten van Tirion. De huizen zijn weliswaar als gearceerde blokken weergegeven, maar de achtererven zijn gedetailleerd ingetekend. Een vergelijking met andere kaarten geeft hier een verklaring voor: de kaart van Tirion is een kopie van de bovengenoemde kaart uit de Kroniek van Brandt. Door Tirion zijn slechts de huizen vervangen door gearceerde blokken. De overige detaillering op de kaarten, bijvoorbeeld de weergave van achtererven en de ligging van schepen in de havens, is identiek. Een vergelijking van de kaarten laat echter toch een aantal wijzigingen zien bij de kaart van Tirion: de lijnbanen langs de Driebanen zijn verdwenen en een aantal molens is van de kaart verwijderd of toegevoegd. Waarschijnlijk heeft Tirion een kopie van de kaart uit de Kroniek van Brandt gemaakt en hier slechts de belangrijkste veranderingen in het uiterlijk van de stad op doorgevoerd. De situatie van de overige bebouwing is niet aangepast op de kaart van Tirion. Aangezien het zeer onwaarschijnlijk is dat deze bebouwing tussen de vervaardiging van de kaart uit de Kroniek van Brandt en de kaart van Tirion niet is veranderd, geeft de kaart van Tirion geen betrouwbare weergave van het 18de-eeuwse Enkhuizen. Dit geldt ook voor de onderzoekslocatie: de situatie op de kaart van Tirion is identiek aan de situatie op de kaart uit de Kroniek van Brandt.

De eerstvolgende bruikbare kaart dateert uit 1823, namelijk de eerste kadastrale kaart van Enkhuizen (afb. 15). De stad bevond zich ten tijd van de vervaardiging van deze kaart economische en demografisch gezien bijna op zijn dieptepunt. Het kleine inwonerstal van Enkhuizen had zijn neerslag op het aantal huizen dat de stad telde. Met name buiten de Oude Gracht en langs de randen van de oude stadskern zijn in de 18de en eerste helft van de 19de eeuw veel huizen gesloopt. Het puin werd bijvoorbeeld gebruikt om grachten en havens te dempen. De lege percelen werden vaak samengevoegd tot grote lappen grond, die dienst deden als weiland of moestuin. Hierdoor zijn de oude perceelgrenzen niet voor alle delen van de stad bewaard gebleven of te reconstrueren.

Een blik op de kaart uit 1823 maakt duidelijk dat bovenstaande ook geldt voor de onderzoekslocatie: veel percelen langs de straten zijn onbebouwd en tussen de Vijzelstraat, Sijbrandtsdijk, Staaleversgracht en het Spaans Leger zijn veel kleine percelen samengevoegd. De percelen aan weerszijden van de Nieuwe Rietdijk zijn slechts ten dele bebouwd. De gracht die parallel aan de Nieuwe Rietdijk liep, is bijna helemaal gedempt; alleen aan de uiterste zuidzijde is nog een restant zichtbaar. De vorm van de percelering geeft waarschijnlijk een goede indicatie van de locatie van de voormalige gracht.

De Doelstraat is nog aanwezig en heeft twee zijstraten gekregen naar het zuiden, aan weerszijden van de gedempte gracht. Deze straten komen uit op het Doelenlaantje, dat op de kaart uit 1823 dezelfde vorm heeft als tegenwoordig. De noordzijde van deze laan is aanzienlijk breder dan de zuidzijde. Dit kan worden verklaard door het feit dat beide straten die op de kaart uit de Kroniek van Brandt ten westen van de Doelstraat worden weergegeven, zijn samengevoegd in het Doelenlaantje. De brede noordzijde van de laan bestaat uit beide stegen en de tussengelegen ruimte. Op de kaart uit de Kroniek van Brandt waren op deze tussengelegen ruimte nog kleine huizen aanwezig. De smalle zuidzijde van de laan wordt gevormd door de meest oostelijk gelegen steeg. De zuidzijde van de andere steeg was onderdeel geworden van de percelen langs de Staaleversgracht.

46 De Vries 2004, 31.

Het voormalige terrein van de Nieuwe Doelen is waarschijnlijk nog te herkennen in de perceelgrenzen op de kaart uit 1823. Hetzelfde geldt voor de straat die op de kaart van Wagenaar, Blaeu en de kaart uit de Kroniek van Brandt ten oosten van de Doelstraat werd weergegeven. Deze straat is op de kadastrale kaart niet meer aanwezig. De perceelgrenzen in 1823 lijken erop te wijzen dat de straat begint bij de hoek van de Sijbrandtsdijk en het Spaans Leger, zoals op de kaart van Wagenaar en de kaart uit de Kroniek van Brandt het geval was.

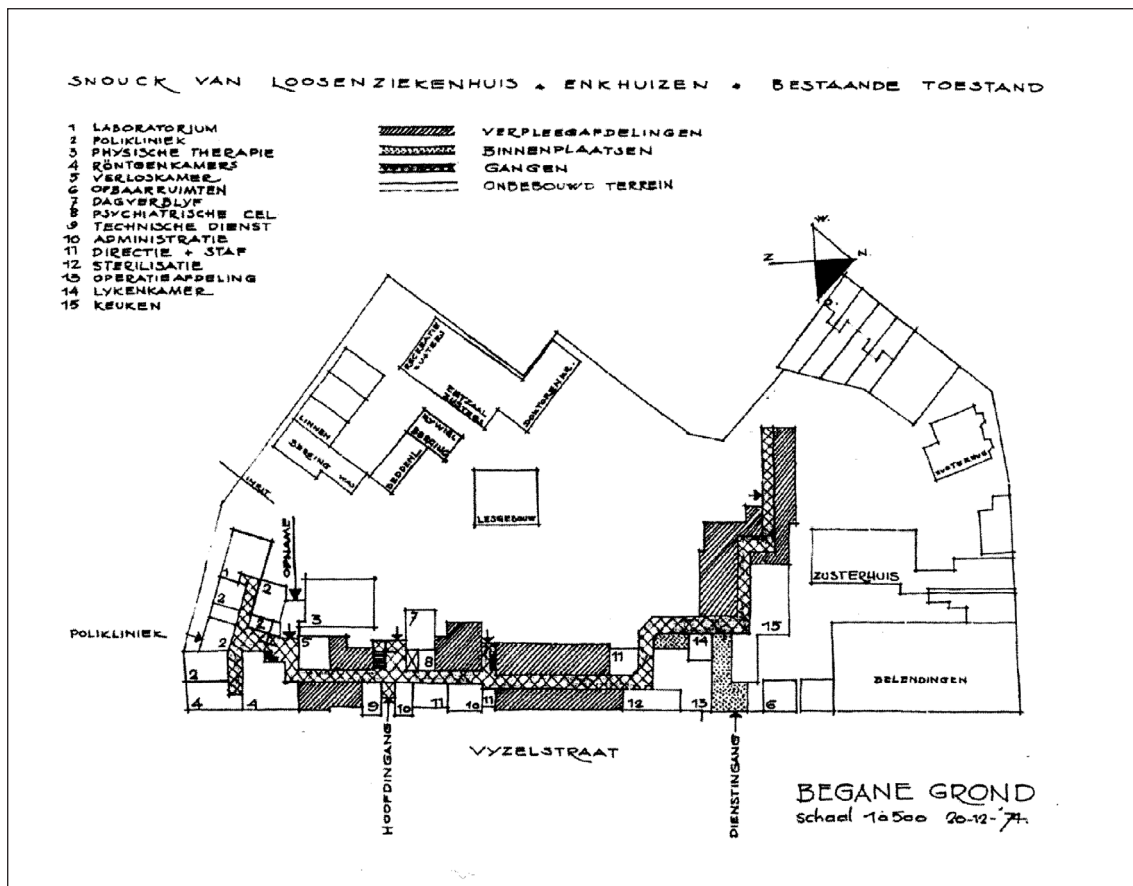

Afb. 15 Uitsnede uit de kadastrale kaart van 1823. Een aantal namen is aan de kaart toegevoegd. Het noorden is boven.

De inrichting van het onderzoeksgebied op de kadastrale kaart uit 1878 (afb. 16) komt in grote lijnen overeen met die op de eerste kadastrale kaart uit 1823. De Doelstraat was in 1878 bijna verdwenen; alleen aan het Spaans Leger was nog een restant aanwezig. Verder is een aantal kleine percelen langs de westzijde van de Nieuwe Rietdijk samengevoegd. Aan weerszijde van een Nieuwe Rietdijk is een aantal huizen gesloopt en zijn nieuwe huizen gebouwd.

De bewoners van de huizen in het onderzoeksgebied behoorden aan het einde van de 19de eeuw tot de armere bevolking van Enkhuizen. Dit blijkt uit een verslag van de gemeenteopzichter en inspecteurveldwachter uit 1894 waarin de hygiëne van dit stadsdeel als 'erbarmelijk' wordt omschreven.⁴⁷

47 Koeman/Gutter 2009, 35.

Afb. 18 De plattegrond van het Snouck van Loosenziekenhuis in 1974. Afbeelding niet op schaal.

Afb. 19 De achterzijde van het Snouck van Loosenziekenhuis rond 1910.

7. Archeologisch verwachtingsmodel

7.1 Inleiding

Op basis van voorgaande archeologische, historische en cartografische gegevens kan een archeologisch verwachtingsmodel voor het plangebied worden opgesteld. Dit verwachtingsmodel geeft inzicht in de waarschijnlijke aard en ligging van archeologische sporen in de bodem. In dit verwachtingsmodel wordt uitgegaan van een volledig gaaf bodemarchief; bekende verstoringen van de bodem komen in het volgende hoofdstuk aan de orde.

7.2 Ligging van archeologisch sporen binnen het onderzoeksgebied

De ligging van de te verwachten archeologisch sporen en structuren is in grote lijnen reconstrueerbaar aan de hand van de kadastrale kaart van 1823. Een deel van de oude perceelgrenzen is op deze kaart nog aanwezig, waardoor de ligging van bijvoorbeeld de gracht parallel aan de Nieuwe Rietdijk, straten en het Doelenterrein met enige nauwkeurigheid kan worden bepaald. Aan de hand van de afzonderlijke historische kaarten kan bovendien het gebruik van het onderzoeksgebied op verschillende momenten worden gereconstrueerd. Door deze gegevens onder de huidige kadastrale kaart te leggen, wordt informatie verkregen omtrent de ligging van archeologische sporen ten opzichte van de huidige percelering en bebouwing.

Legenda bij de kaarten (schaal 1:2000, noorden boven)

blauw:	gracht
geel:	huizen/bebouwing en achtererven
groen:	terrein van de Nieuwe Doelen
bruin:	wegen

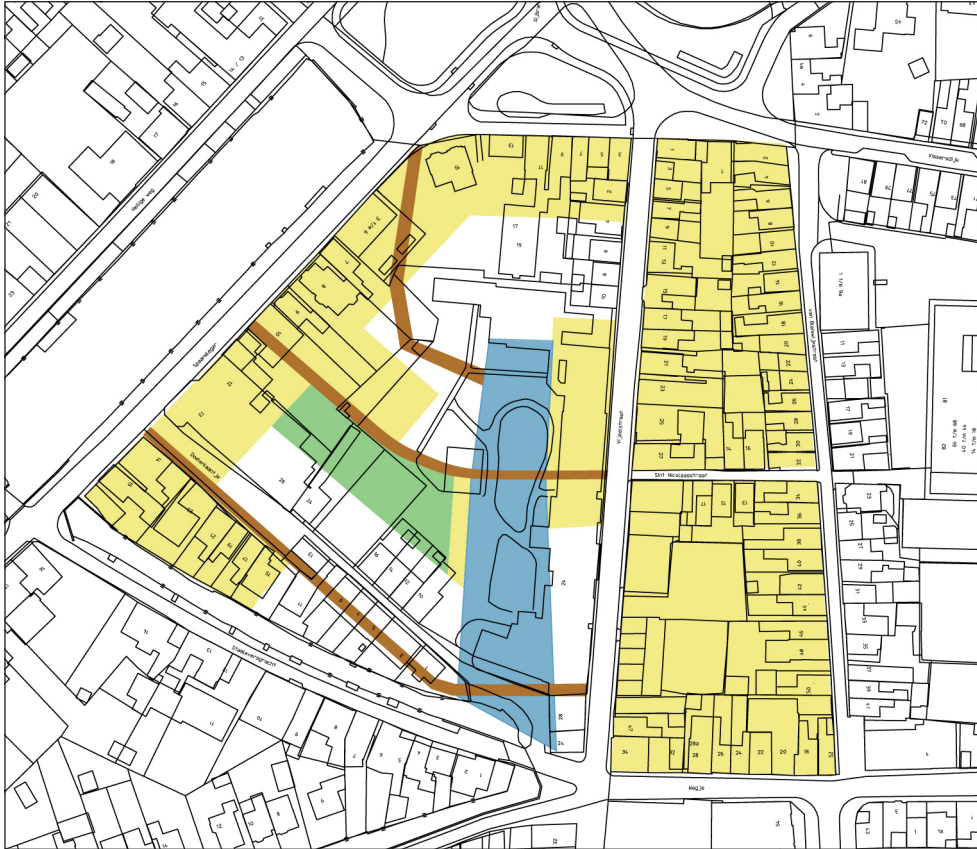
Afb. 20 en 21 Een nieuwe riolering wordt aangelegd onder de Vijzelstraat rond 1965.

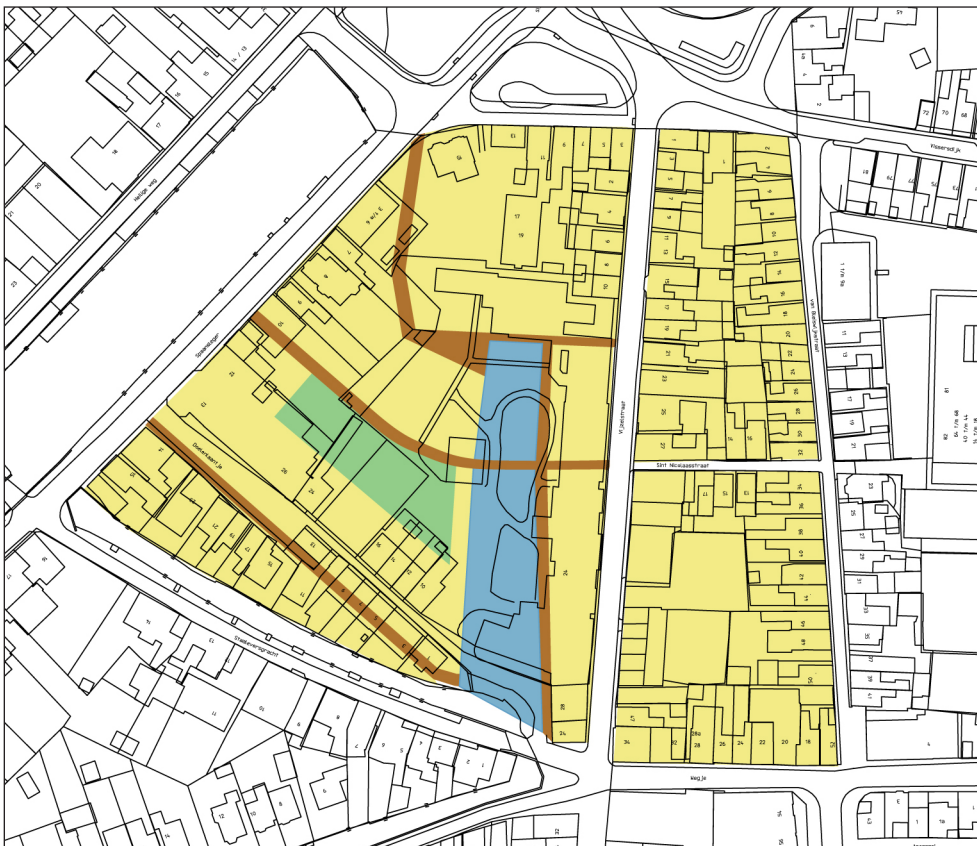
Afb. 22 De situatie rond 1500. Door het ontbreken van kaartmateriaal voor deze periode is deze reconstructie hypothetisch.

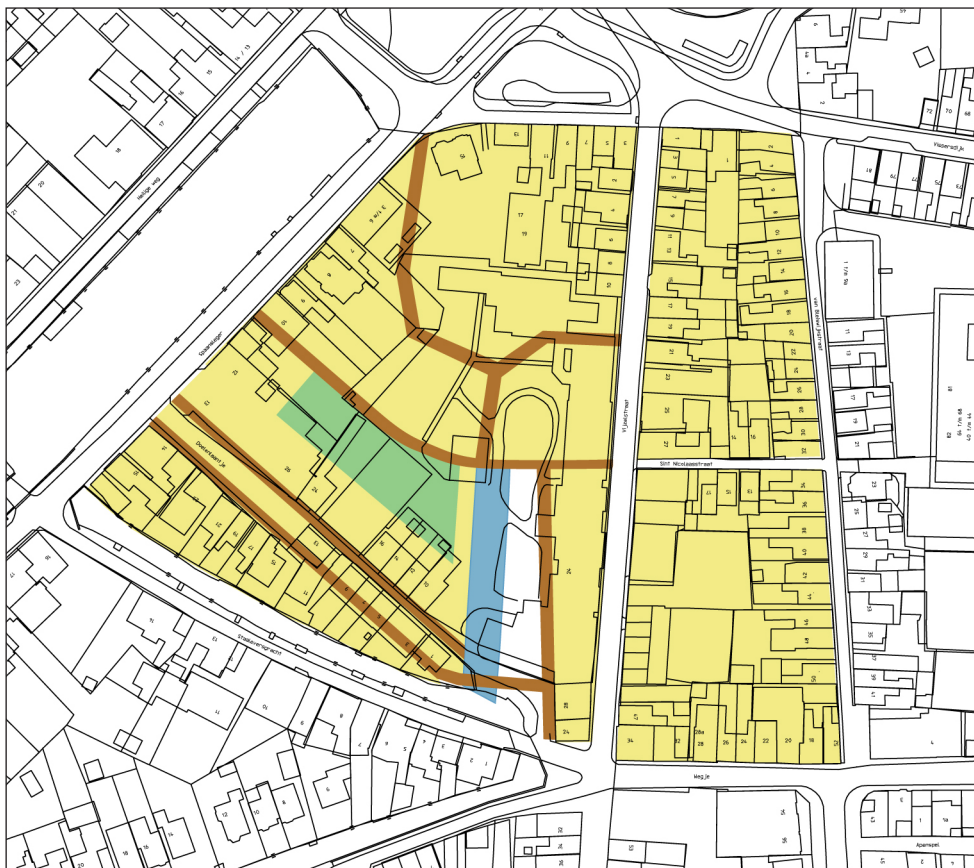
Afb. 23 De situatie rond 1560 volgens de kaart van Van Deventer.

Afb. 24 De situatie in 1577 volgens de kaart van Wagenaar.

Afb. 25 De situatie in 1649 volgens de kaart van Blaeu.

Afb. 26 De situatie rond 1666 volgens de kaart uit de Kroniek van Brandt.

Afb. 27 De kadasterkaart van 1823 met daarop de huidige kadasterkaart.

7.3 Archeologische verwachting voor het plangebied

Aan de hand van de informatie omtrent het historisch gebruik van het onderzoeksgebied en de ligging van archeologische structuren en sporen, kan de archeologische verwachting voor het plangebied worden vastgesteld. Het plangebied is daartoe ingedeeld in zeven verwachtingszones. Bij de indeling is geen rekening gehouden met huidige of toekomstige bebouwing. Per zone zal hieronder de archeologische verwachting worden besproken.

Afb. 28 De verwachtingszones binnen het plangebied. Schaal 1:2000, het noorden is boven.

Zone 1

Zone 1 bestaat uit de huidige parkeerplaats aan de oostzijde van de Vijzelstraat. Het terrein is ontgonnen na de aanleg van de Nieuwe Rietdijk. Mogelijk is dit terrein in eerste instantie gebruikt als weidegrond. De oudste bewoning op de percelen dateert waarschijnlijk uit de tweede helft van de 15de of eerste helft van de 16de eeuw. Mogelijk was hier pas vanaf de 17de eeuw gesloten bebouwing aanwezig. De te verwachten archeologische sporen:

- eventueel sporen van bewoning of andere activiteiten uit de Bronstijd.
- eventueel ontginningsloten uit de 12de of 13de eeuw.
- ontginningsloten uit de tweede helft van de 15de eeuw, gegraven ná aanleg van de Nieuwe Rietdijk.
- ophogingslagen (huis- en/of productieafval, zoden, bagger, mest)
- het dijklichaam van de Nieuwe Rietdijk of oostwaartse uitbreidingen hiervan.
- een dijksloot parallel aan de Nieuwe Rietdijk.
- sporen of structuren die samenhangen met agrarische activiteiten, bijvoorbeeld stallen,

mestkuilen en dierskeletten.

- resten van huizen en bijgebouwen, variërend in datering van (de tweede helft van) de 15de tot 20ste eeuw.
- afvalkuilen, beer- en waterputten op de achtererven van de huizen.
- eventueel sporen en structuren die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten, bijvoorbeeld lakennijverheid, pottenbakken, leerbewerking, metaalbewerking, etc.

Zone 2

Zone 2 beslaat een gedeelte van de huidige Vijzelstraat, de oorspronkelijke Nieuwe Rietdijk. De dijk is waarschijnlijk aangelegd in de tweede helft van de 15de eeuw. De te verwachten archeologische sporen:

- eventueel sporen van bewoning of andere activiteiten uit de Bronstijd.
- eventueel ontginningsloten uit de 12de of 13de eeuw.
- de oorspronkelijke 15de-eeuwse kern van de dijk en diverse latere ophogings- en verhardingslagen.

Zone 3

Zone 3 is gelegen langs de westzijde van de Vijzelstraat. Op dit terrein bevindt zich nu een aantal gebouwen van het ziekenhuis. Dit gebied is na de aanleg van het Spaans Leger in 1489 ontgonnen. De eerste bebouwing in deze zone dateert waarschijnlijk uit de periode rond 1550. Pas vanaf de loop van de 16de of het begin van de 17de eeuw was hier gesloten bebouwing aanwezig. De te verwachten archeologische sporen:

- eventueel sporen van bewoning of andere activiteiten uit de Bronstijd.
- eventueel ontginningsloten uit de 12de of 13de eeuw.
- sloten die samenhangen met de ontginning van het moeras in de late 15de of eerste helft van de 16de eeuw.
- de aanzet van het dijklichaam van de Nieuwe Rietdijk.
- ophogingslagen (huis- en/of productieafval, zoden, bagger, mest).
- de oorspronkelijke oeverzone van de gracht en aanplempingslagen in deze oeverzone.
- resten van huizen en bijgebouwen, variërend in datering van het midden van de 16de tot de 19de eeuw.
- afvalkuilen, beer- en waterputten op de achtererven van de huizen.
- sporen en structuren die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten, bijvoorbeeld lakennijverheid, pottenbakken, leerbewerking, metaalbewerking, etc.

Zone 4

Zone 4 beslaat de locatie van de voormalige gracht parallel aan de Nieuwe Rietdijk. Hier bevindt zich nu een aantal gebouwen van het ziekenhuis en de tuin. Het water was waarschijnlijk direct na de aanleg van het Spaans Leger in 1489 aanwezig. Vervolgens is de gracht in meerdere fasen aangeplempt. De noordzijde van de gracht, tot de brug van de Doelstraat, is rond het midden van de 17de eeuw in gebruik genomen als achtererven van woonhuizen. De zuidzijde is waarschijnlijk pas in de 18de of het begin van de 19de eeuw volledig aangeplempt. De te verwachten archeologische sporen:

- eventueel sporen van bewoning of andere activiteiten uit de Bronstijd.
- eventueel ontginningsloten uit de 12de of 13de eeuw.
- verschillende fasen van de houten of stenen beschoeiing van de gracht, daterend uit de

periode tussen de late 15de en 19de eeuw.

- diverse aanplempingspakketten in de voormalige gracht, mogelijk deels bestaand uit stadsafval.
- resten van de bruggen die over de gracht heen liepen, uit de 16de tot 18de/19de eeuw.
- afvalkuilen, beer- en waterputten op de achtererven van de huizen aan de noordzijde van de zone.
- sporen of vondsten die te koppelen zijn aan scheepsvaart- of bouw.
- eventueel sporen en structuren die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten, bijvoorbeeld lakennijverheid, pottenbakken, leerbewerking, metaalbewerking, etc.

Zone 5

De percelen langs de oostzijde van het Doelenlaantje en de zuidoostzijde van het voormalige terrein van de Nieuwe Doelen zijn gevat onder zone 5. Het merendeel van deze zone is nu in gebruik als parkeerplaats. Dit terrein lag vanaf de late 15de eeuw binnen de stadswallen en is mogelijk eerst in gebruik geweest als weiland. Op de percelen langs het Doelenlaantje kan bewoning vanaf de tweede helft van de 16de eeuw worden verwacht, hoewel hier waarschijnlijk pas in de 17de eeuw gesloten bebouwing aanwezig was. Het terrein van de Nieuwe Doelen was, waarschijnlijk vanaf de eerste helft van de 16de eeuw, gelegen achter deze woonpercelen. Hier bevonden zich de oefenbanen, alsmede een aantal bijgebouwen op de achterzijde van het terrein, tegen de gracht aan. De te verwachten archeologische sporen:

- eventueel sporen van bewoning of andere activiteiten uit de Bronstijd.
- eventueel ontginningsloten uit de 12de of 13de eeuw.
- sloten die samenhangen met de ontginning van het moeras in de late 15de of eerste helft van de 16de eeuw.
- ophogingslagen (huis- en/of productieafval, zoden, bagger, mest).
- sporen of structuren die samenhangen met agrarische activiteiten, bijvoorbeeld stallen, mestkuilen en dierskeletten.
- resten van huizen en bijgebouwen langs het Doelenlaantje, variërend in datering van de 16de eeuw tot 20ste eeuw.
- afvalkuilen, beer- en waterputten op de achtererven van de huizen.
- eventueel sporen en structuren die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten, bijvoorbeeld lakennijverheid, pottenbakken, leerbewerking, metaalbewerking, etc.
- bijgebouwen op het terrein van de Nieuwe Doelen met een datering vanaf de 16de eeuw.
- andere sporen of structuren die te koppelen zijn aan het Doelenterrein of de Enkhuizer schutterij, bijvoorbeeld beerputten of omheiningen in de vorm van muren of schuttingen.

Zone 6

Zone 6 beslaat een aantal woonpercelen langs de Sijbrandtsdijk en de noordzijde van het Spaans Leger. Op dit terrein bevindt zich het pand Sijbrandtsplein 15. Het overige deel van de zone is momenteel in gebruik als tuin. De Sijbrandtsdijk en het Spaans Leger dateren uit 1489. Het is niet bekend of hierna direct huizen zijn gebouwd langs de stadzijde van deze wallen. Mogelijk heeft het terrein in eerste instantie dienst gedaan als weiland. Waarschijnlijk dateert de oudste bewoning op de percelen binnen deze zone uit de eerste helft van de 16de eeuw. De te verwachten archeologische sporen:

- eventueel sporen van bewoning of andere activiteiten uit de Bronstijd.
- eventueel ontginningsloten uit de 12de of 13de eeuw.
- sloten die samenhangen met de ontginning van het moeras in de late 15de of eerste helft van de 16de eeuw.
- ophogingslagen (huis- en/of productieafval, zoden, bagger, mest).
- sporen of structuren die samenhangen met agrarische activiteiten, bijvoorbeeld stallen, mestkuilen en dierskeletten.
- resten van huizen en bijgebouwen, variërend in datering van de 16de eeuw tot 20ste eeuw.
- afvalkuilen, beer- en waterputten op de achtererven van de huizen.
- sporen en structuren die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten, bijvoorbeeld lakennijverheid, pottenbakken, leerbewerking, metaalbewerking, etc.

Zone 7

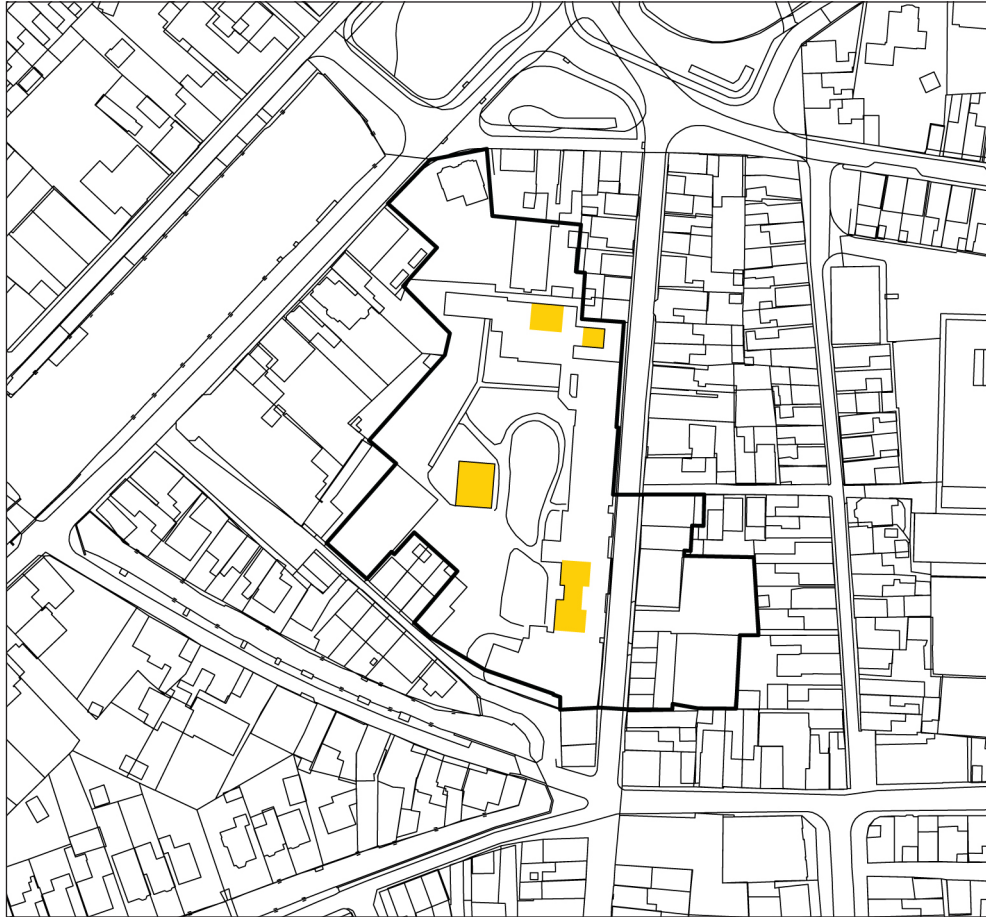
Zone 7 beslaat het resterende terrein binnen het plangebied. De zuidelijke grens van de zone volgt de loop van de voormalige Doelstraat. Aan de noord- en oostzijde wordt de zone respectievelijk begrensd door de percelen langs de Sijbrandtsdijk en het Spaans Leger en de brede gracht. Tot omstreeks het derde kwart van de 16de eeuw was dit gebied in gebruik als weiland. Vanaf de laatste kwart van de 16de eeuw waren langs de noordzijde van de Doelstraat huizen aanwezig. In de 17de eeuw werd een nieuwe straat ten noorden van de Doelstraat aangelegd. In de loop van de 17de eeuw werden ook langs deze straat huizen gebouwd. De te verwachten archeologische sporen:

- eventueel sporen van bewoning of andere activiteiten uit de Bronstijd.
- eventueel ontginningsloten uit de 12de of 13de eeuw.
- sloten die samenhangen met de ontginning van het moeras in de late 15de of eerste helft van de 16de eeuw.
- ophogingslagen (huis- en/of productieafval, zoden, bagger, mest).
- sporen of structuren die samenhangen met agrarische activiteiten, bijvoorbeeld stallen, mestkuilen en dierskeletten.
- resten van huizen en bijgebouwen, variërend in datering van de late 16de eeuw tot 19de eeuw.
- afvalkuilen, beer- en waterputten op de achtererven van de huizen.
- resten van de weg die door de zone heeft gelopen.
- eventueel sporen en structuren die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten, bijvoorbeeld lakennijverheid, pottenbakken, leerbewerking, metaalbewerking, etc.

8. Verstoringen en beperkingen

Verstoringen

In het plangebied zijn een aantal bekende verstoringen van de bodem aanwezig. In de eerste plaats zijn dit kelders onder de huidige bebouwing. Deze kelders zijn circa twee meter diep en kunnen aan de hand van bouwtekeningen worden gelokaliseerd (afb. 29).

Afb. 29 Het plangebied, met in geel de ligging van kelders onder de huidige bebouwing. Schaal 1:2000, het noorden is boven.

Hiernaast vormen de funderingen van de bestaande bebouwing, waarschijnlijk in de vorm van palen, een verstoring van de bodem tot gevolg hebben.

Ten slotte zijn diverse ondiepe verstoringen aanwezig in de vorm van recente kuilen en greppels voor kabels en leidingen.

Beperkingen

In het plangebied zijn een aantal beperkingen voor archeologisch onderzoek aanwezig (afb. 30). In de eerste plaats zijn dit de gebouwen die in het toekomstige bouwplan behouden zullen blijven. Hier vinden geen bodemverstorende activiteiten plaats.

Hiernaast zullen een aantal bomen behouden blijven, namelijk twee monumentale beuken en een magnolia. Om schade aan de bomen te voorkomen, mogen geen bodemroerende activiteiten onder de kruinen van de bomen plaatsvinden.

Tenslotte is door middel van een bodemonderzoek vastgesteld dat het gehele plangebied in

meer of mindere mate verontreinigd is met zware metalen. Ook het grondwater bleek licht verontreinigd.⁴⁹ De omvang en locatie van de vervuiling zal door middel van een aanvullend bodemonderzoek in kaart worden gebracht.

Afb. 30 Het plangebied, met in blauw de gebouwen die blijven staan en in groen de bomen die behouden zullen blijven. Schaal 1:2000, het noorden is boven.

Afb. 31 De magnolia achter het ziekenhuis.

49 Van Heel 2009.

9. Onderzoekskader

Toekomstig archeologisch onderzoek binnen het plangebied moet niet op zichzelf worden bekeken, maar binnen een nationaal, regionaal en lokaal onderzoekskader worden geplaatst.

Nationaal onderzoekskader

Voor het plaatsen van de opgraving binnen een landelijk onderzoekskader is de NOaA (Nationale Onderzoeksagenda Archeologie) van belang. De NOaA is vervaardigd door de Rijksdienst van het Cultureel Erfgoed, ondersteund door universiteiten en gemeentelijk archeologen. Het weerspiegelt de stand van zaken, lacunes en vragen die er leven binnen de archeologie. Een aantal hoofdstukken uit deze onderzoeksagenda zijn relevant voor het plangebied:

- 13 Late Middeleeuwen, Vroegmoderne tijd en het historisch landschap van Holoceen Noord-Nederland
- 16 De Middeleeuwen en vroegmoderne tijd in West-Nederland
- 24 De stad in de Middeleeuwen en vroegmoderne tijd

Regionaal onderzoekskader

Voor de gemeente Enkhuizen bestaat nog geen onderzoeksagenda. Vooruitlopend op deze agenda kunnen een aantal onderzoeksvragen worden geformuleerd met betrekking tot het plangebied als onderdeel van de historische kern van Enkhuizen.

1. Is het plangebied ontgonnen tijdens de 12de of 13de eeuw? Zo ja, past dit ontginningspatroon binnen het beeld van de ontginning in en rond Enkhuizen?
2. Wat was het karakter van het plangebied voor 1489, het moment dat de zone binnen de stadsverdediging werd getrokken?
 - 2.1 Werd dit gebied op een bepaalde manier door de inwoners van Enkhuizen gebruikt, bijvoorbeeld voor jagen, weiden van vee, turfsteken, afvalverwerking, etc?
3. Wanneer is het plangebied voor het eerst bebouwd? Hoe ontwikkelt de bebouwing zich door de tijd?
 - 3.1 Wanneer werden hier voor het eerst (bak)stenen huizen gebouwd?
 - 3.2 Loopt de ontwikkeling van de bebouwing gelijk met die van de rest van Enkhuizen?
4. Zijn binnen het plangebied sporen of structuren aanwezig die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten?
 - 4.1 Zijn elders in Enkhuizen sporen of structuren van soortgelijke activiteiten aangetroffen?
 - 4.2 Waren ter plaatse van het plangebied gunstige omstandigheden aanwezig voor deze activiteiten?
 - 4.3 In hoeverre wijzigen of vullen deze sporen en structuren het beeld aan dat bestaat van de verspreiding van ambacht en nijverheid in en rond Enkhuizen?
5. Wat kan worden gezegd over de sociale laag waartoe de bewoners van het plangebied behoorden (combineren archeologisch en historisch onderzoek)? Wijzigt dit in de loop der tijd? Hoe uit zich dit archeologisch gezien?

6. Hoe ziet de materiële cultuur van de bewoners van het plangebied eruit?

- 6.1 Toont de materiële cultuur de opkomst (1200-1575), bloei (1575-1660) en economische neergang (1660-1900) van Enkhuizen?
- 6.2 Komt deze materiële cultuur overeen met het bestaande beeld van de materiële cultuur van de inwoners van Enkhuizen?
- 6.3 Geeft de materiële cultuur informatie omtrent de beroepen die door de bewoners van het plangebied werden uitgeoefend?
- 6.4 Worden de internationale handelscontacten van Enkhuizen weerspiegeld in de materiële cultuur?

7. Waarin onderscheidt (dit plangebied in) Enkhuizen zich in de drie bovengenoemd periodes van andere nederzettingen met visserij en (internationale)scheepvaart, bijvoorbeeld Hoorn, Amsterdam, Rotterdam, Emden, Vlaardingen, Oostende, Portsmouth?

Lokaal onderzoekskader

Naast dit nationale en regionale kader kunnen specifieke vragen voor het plangebied worden geformuleerd, zowel algemene vragen die gelden voor het hele plangebied en specifieke vragen per verwachtingszone.

Algemene vragen plangebied:

- Zijn sporen of vondsten uit de Bronstijd aanwezig binnen het plangebied? Zo ja, wijzen deze sporen of vondsten op bewoning ter plaatse van het plangebied of op een nederzetting in de omgeving?
- Zijn ontginningsloten uit de periode van de eerste veenontginningen aanwezig in het plangebied? Zo ja, wat is de oriëntatie van deze sloten en hoe ver liggen ze uit elkaar. Is hier een systematiek in te ontdekken en wijkt deze af of sluit deze aan bij het bestaande (archeologische) beeld van de ontginning van oostelijk West Friesland? Wanneer zijn de sloten gegraven en gedempt?
- Wat was het karakter van het moeras dat hier aanwezig was? Hoe nat was dit gebied? Kunnen veen- of rietlagen aan dit moeras worden gekoppeld? Zo ja, zijn ontginningsloten door deze veenlagen heen gegraven om het moeras te ontwateren? Wanneer zijn deze sloten gegraven en gedempt? Is het moeras aangeplempt voordat het gebied in gebruik is genomen? Wat is de invloed van de eerste bemaling met molens van dit gebied geweest?
- Wanneer en waarmee is het plangebied opgehoogd?

Zone 1:

- Zijn resten van de originele of uitbreidingen van de Nieuwe Rietdijk aanwezig? Loopt een dijksloot oostelijk parallel aan de Nieuwe Rietdijk?
- Wanneer is het terrein van deze zone in gebruik genomen? Zijn sporen of structuren aanwezig die duiden op agrarische activiteiten?
- Wanneer zijn hier de eerste woonhuizen gebouwd? Wat is de aard van deze bebouwing? Is direct sprake van gesloten bebouwing? Vanaf wanneer werden de huizen uitgevoerd in baksteen?
- Hoe groot zijn de percelen? Wat is de indeling van de percelen?
- Zijn op de erven achter de woonhuizen afvalkuilen of water- en beerputten aanwezig? Uit welke periode dateren deze sporen? Geven de vondsten uit de gesloten vondstcomplexen informatie over het consumptiepatroon en de rijkdom van het bijbehorende huishoudens

in de verschillende fases zoals gesteld in vraag 6.1?

- Zijn sporen of structuren aanwezig die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten?
- Hoe ontwikkelt de zone zich tussen 1666 en 1823 (periode zonder kaartmateriaal)? Komt de economische en demografische neergang van Enkhuizen terug in deze ontwikkeling? Hoe uit zich dit archeologisch? Komt het verval van de stad bijvoorbeeld tot uiting in de huizen of materiële cultuur van de bewoners van deze zone?

Zone 2:

- Wanneer is de Nieuwe Rietdijk aangelegd?
- Waarmee is de Nieuwe Rietdijk opgeworpen?
- Hoe en wanneer is de Nieuwe Rietdijk opgehoogd? Zijn verhardingslagen van wegen aanwezig?
- Ligt de Nieuwe Rietdijk onder de huidige Vijzelstraat of onder de huispercelen langs de dijk?

Zone 3:

- Zijn resten van de originele of uitbreidingen van de Nieuwe Rietdijk aanwezig?
- Wanneer is dit terrein in gebruik genomen? Zijn sporen of structuren aanwezig die duiden op agrarische activiteiten?
- Wanneer zijn hier de eerste woonhuizen gebouwd? Wat is de aard van deze bebouwing? Is direct sprake van gesloten bebouwing? Vanaf wanneer werden de huizen uitgevoerd in baksteen?
- Hoe groot zijn de percelen? Wat is de indeling van de percelen? Zijn de percelen in de loop der tijd vergroot door de gefaseerde demping van de gracht?
- Zijn op de erven achter de woonhuizen afvalkuilen of water- en beerputten aanwezig? Uit welke periode dateren deze sporen? Geven de vondsten uit de gesloten vondstcomplexen informatie over het consumptiepatroon en de rijkdom van het bijbehorende huishoudens in de verschillende fases zoals gesteld in vraag 6.1?
- Zijn sporen of structuren aanwezig die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten?
- Hoe ontwikkelt de zone zich tussen 1666 en 1823 (periode zonder kaartmateriaal)? Komt de economische en demografische neergang van Enkhuizen terug in deze ontwikkeling? Hoe uit zich dit archeologisch? Komt het verval van de stad bijvoorbeeld tot uiting in de huizen of materiële cultuur van de bewoners van deze zone?

Zone 4:

- Wat is de oorspronkelijke omvang en ligging van de gracht? Is de gracht gegraven of is sprake van een natuurlijk water?
- Zijn resten van beschoeiingen aanwezig? Zo ja, uit welke perioden dateren deze beschoeiingen? Van welk materiaal zijn de beschoeiingen gemaakt? Verandert het materiaalgebruik door de tijd heen (bijvoorbeeld van een houten naar stenen beschoeiing)? Hoe ziet de constructie van de beschoeiing eruit? Is voor de beschoeiing gebruik gemaakt van scheeps- of sloophout uit woningen of primair materiaal? Wat zegt dit over de scheepstypen en – bouw of de huisbouw?
- Kan de gefaseerde demping van de gracht worden gevolgd aan de hand van beschoeiingen of aanplempingslagen? Wanneer hebben deze aanplempingen plaatsgevonden? Waarmee

is de gracht aangeplempt? In het geval dit met stadsafval is gebeurd: geven de vondsten uit de aanplempingspakketten informatie over bijvoorbeeld de (internationale) handelscontacten en rijkdom van Enkhuizen en veranderingen hierbinnen?

- Zijn resten van bruggen aanwezig? Uit welke periode dateren deze resten? Hoe ziet de constructie van de bruggen eruit? Kunnen reparaties worden onderscheiden?
- Zijn op de erven achter de woonhuizen afvalkuilen of water- en beerputten aanwezig? Uit welke periode dateren deze sporen? Geven de vondsten uit de gesloten vondstcomplexen informatie over het consumptiepatroon en de rijkdom van het bijbehorende huishouden?
- Kunnen sporen of vondsten worden gekoppeld aan scheepsvaart of –bouw? Uit welke periode dateren deze sporen of vondsten?
- Zijn sporen of structuren aanwezig die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten?
- Hoe ontwikkelt de zone zich tussen 1666 en 1823 (periode zonder kaartmateriaal)? Komt de economische en demografische neergang van Enkhuizen terug in deze ontwikkeling? Hoe uit zich dit archeologisch? Komt het verval van de stad bijvoorbeeld tot uiting in de huizen of materiële cultuur van de bewoners van deze zone?

Zone 5:

- Wanneer is dit terrein in gebruik genomen? Zijn sporen of structuren aanwezig die duiden op agrarische activiteiten?
- Wanneer zijn hier de eerste woonhuizen gebouwd? Wat is de aard van deze bebouwing? Is direct sprake van gesloten bebouwing? Vanaf wanneer werden de huizen uitgevoerd in baksteen?
- Hoe groot zijn de percelen? Wat is de indeling van de percelen?
- Zijn op de erven achter de woonhuizen afvalkuilen of water- en beerputten aanwezig? Uit welke periode dateren deze sporen? Geven de vondsten uit de gesloten vondstcomplexen informatie over het consumptiepatroon en de rijkdom van het bijbehorende huishouden?
- Zijn sporen of structuren aanwezig die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten?
- Kunnen sporen, structuren of vondsten worden gekoppeld aan het terrein van de Nieuwe Doelen, bijvoorbeeld bijgebouwen, omheiningen, beerputten, munitie en wapens?
- Hoe ontwikkelt de zone zich tussen 1666 en 1823 (periode zonder kaartmateriaal)? Komt de economische en demografische neergang van Enkhuizen terug in deze ontwikkeling? Hoe uit zich dit archeologisch? Komt het verval van de stad bijvoorbeeld tot uiting in de huizen of materiële cultuur van de bewoners van deze zone?

Zone 6:

- Wanneer is dit terrein in gebruik genomen? Zijn sporen of structuren aanwezig die duiden op agrarische activiteiten?
- Wanneer zijn hier de eerste woonhuizen gebouwd? Wat is de aard van deze bebouwing? Is direct sprake van gesloten bebouwing? Vanaf wanneer werden de huizen uitgevoerd in baksteen?
- Hoe groot zijn de percelen? Wat is de indeling van de percelen?
- Zijn op de erven achter de woonhuizen afvalkuilen of water- en beerputten aanwezig? Uit welke periode dateren deze sporen? Geven de vondsten uit de gesloten vondstcomplexen informatie over het consumptiepatroon en de rijkdom van het bijbehorende huishouden?
- Zijn sporen of structuren aanwezig die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke

activiteiten?

- De zone ligt direct achter de stadswal en nabij een bastion. Zijn indicaties aanwezig voor militaire activiteiten?
- Zijn meer resten aanwezig van beelden of andere religieuze voorwerpen die hier gedumpt zijn na de Beeldenstorm?
- Hoe ontwikkelt de zone zich tussen 1666 en 1823 (periode zonder kaartmateriaal)? Komt de economische en demografische neergang van Enkhuizen terug in deze ontwikkeling? Hoe uit zich dit archeologisch? Komt het verval van de stad bijvoorbeeld tot uiting in de huizen of materiële cultuur van de bewoners van deze zone?

Zone 7:

- Wanneer is dit terrein in gebruik genomen? Zijn sporen of structuren aanwezig die duiden op agrarische activiteiten?
- Wanneer zijn hier de eerste woonhuizen gebouwd? Wat is de aard van deze bebouwing? Is direct sprake van gesloten bebouwing? Vanaf wanneer werden de huizen uitgevoerd in steen?
- Hoe groot zijn de percelen? Wat is de indeling van de percelen?
- Zijn op de erven achter de woonhuizen afvalkuilen of water- en beerputten aanwezig? Uit welke periode dateren deze sporen? Geven de vondsten uit de gesloten vondstcomplexen informatie over het consumptiepatroon en de rijkdom van het bijbehorende huishouden?
- Zijn sporen of structuren aanwezig die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten?
- Zijn resten aanwezig van de wegen die door deze zone hebben gelopen? Wanneer zijn deze straten aangelegd en buiten gebruik genomen? Verandert het tracé van de wegen?

10. Waardestelling

De stad Enkhuizen en de archeologische stand van zaken tot 2009

Ondanks de grootschalige sloop van de historische bebouwing in de periode 1700-1900 is qua historische bouwmassa in Enkhuizen veel overgebleven. Enkhuizen kan worden getypeerd als een echte monumentenstad. Het stratenpatroon is vanaf de aanleg ervan nagenoeg ongewijzigd gebleven. Ook de vesting is voor grote delen gaaf en goed zichtbaar aanwezig. Van de oorspronkelijke havens zijn er in de 19de en 20ste eeuw veel gedempt, maar de contouren zijn bewaard gebleven.

Met name aan de zuidzijde van de binnenstad hebben veel ingrepen plaatsgevonden, veroorzaakt door de aanleg van de spoorlijn Enkhuizen-Hoorn en de industriegebieden. Hier is het historische stratenpatroon verdwenen. De sloopwoede die veel Nederlandse binnensteden in de periode 1965-1985 overkwam, is grotendeels aan Enkhuizen voorbijgegaan. Wel zijn door nieuwbouw ongezien belangrijke terrein verdwenen, met name aan de noordzijde van de Rietdijk/Bierhoofd en vele kleine percelen in het centrum.

Afgezien van enkele waarnemingen heeft tot 1980 nauwelijks archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Bij veruit de meeste nieuwbouwprojecten bleef archeologisch onderzoek door beroeps- of amateur-archeologen achterwege.

Hier kwam pas in de jaren '80 verandering in. Binnen de historische vereniging Oud Enkhuizen, werd een archeologische werkgroep opgericht die zelfstandig onderzoek deed voorafgaand aan de bouwprojecten. Hiervan werden kleine rapporten geschreven en de vondsten werden opgeslagen in de Koepoort (Westerpoort). In 1992 voerde de gemeente Hoorn samen met Oud Enkhuizen het eerste grootschalige stadskernonderzoek uit op het terrein van de Enkhuizer Banket Fabriek (EBF) aan de Vissersdijk. Dit is tot 2004 het enige onderzoek gebleven dat aan de archeologische standaarden voldeed. De Werkgroep verrichtte niettemin bruikbaar onderzoek naar bijvoorbeeld de Drommedaris en de Spijtbroektoren. In deze periode werden belangrijke vondsten gedaan, vooral op het gebied van stedelijke topografie en materiële cultuur.

Door de afwezigheid van archeologisch onderzoek en gemeentelijk beleid tot 2004 hebben veel vrije gravers kans gekregen om grote delen van Enkhuizen op de schop te nemen. Dit gebeurde veelal niet vanwege inhoudelijke argumenten. Financiële overwegingen gaven voor velen de doorslag. Van deze opgravingen bestaat nauwelijks informatie. Het belangrijkste materiaal is opgekocht door het Museum Boijmans van Beuningen te Rotterdam of bevindt zich in particuliere collecties in Enkhuizen of daarbuiten. Inmiddels is hiervan een inventariseringproject gestart.

Vanaf 2004 is er een stroom van regulier archeologisch onderzoek in Enkhuizen ontstaan. Dit werd veroorzaakt door een nieuw gemeentelijk beleid en de Malta-wetgeving. Deze onderzoeken hebben zich voornamelijk gericht op de perifere nieuwbouwlocaties in de binnenstad zoals de Baan, de Pak- en Fruittuinen. Door de wijze van werken, het beperkt houden van toezicht, soms te kleine budgetten, het niet bewaken van de terreinen, de matige afstemming tussen bouwers en archeologen, inzetten van soms niet ervaren teams door diverse archeologische bedrijven, het gebrek aan deugdelijke PvE's en de versnippering in de Nederlandse archeologie in het algemeen is hier geen sprake van coherent archeologisch onderzoek. De onderzoeken staan veelal op zich, zijn te beperkt of te laat ingezet en beperken zich qua rapportage alleen

tot het site niveau. Aan synthetiserend onderzoek van de archeologie van de stad Enkhuizen heeft het tot op heden ontbroken.

Gesteld kan worden dat ondanks de goede bedoelingen van velen tot 2008 de archeologie van de VOC stad Enkhuizen niet heeft opgeleverd wat het waard is. De waardestelling van het ontwikkelingsgebied Vijzeltuin moet ook in dit licht worden bekeken.

Wegingskader; Archeologiebalans en IKAW

In de Archeologiebalans 2002 zijn door de Rijksdienst van het Cultureel Erfgoed de gegevens over de stand van zaken in de Nederlandse archeologie aangegeven. Hier is het Nederlandse grondgebied ingedeeld in zeventien archeo-regio's, waarvan drie onder water. Dit zijn gebieden waarbinnen een samenhang bestaat tussen landschap en archeologie. Enkhuizen valt onder archeoregio 8: het Noord-Hollands Kleigebied. De periodisering in de archeoregio's valt in elf tijdvakken uiteen. Enkhuizen valt hierbij in tijdval 10 (Late Middeleeuwen) en tijdvak 11 (Nieuwe Tijd). Tevens zijn acht kennisthema's benoemd: paleogeografie, nederzettingen, grafvelden, economie en landgebruik, locatiekeuze, sociale organisatie, religie & cultus, langdurige maatschappelijke processen (romanisatie, kerstening). De Rijksdienst voert aan dat voor de Late Middeleeuwen de kennis nog enige lacunes vertoont, voor de Nieuwe Tijd is veel al bekend. Dit is echter gemeten op een landelijke schaal en kan per regio of stad sterk afwijken. Voor West-Friesland en zeker Enkhuizen geldt dat ondanks de vele reguliere en irreguliere onderzoeken de archeologie feitelijk nog in de kinderschoenen staat.

Op de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden, vervaardigd door de Rijksdienst wordt het gebied als van hoge waarde aangegeven. Dat is gezien de potentie ervan ook terecht.

Afb. 32 Huizen op de hoek Sijbrandtsplein/Vijzelstraat. De huizen zijn gesloopt in 1927.

Gaafheid, uniciteit, belevingswaarde, ensemble waarde

Zonder archeologisch proefonderzoek kan geen concrete uitspraak worden gedaan over de gaafheid van de archeologische resten. Echter, indien naar de ontwikkeling van het gebied tussen ca. 1450 en 2008 wordt gekeken, kan worden verondersteld dat met uitzondering van de onderkelderde gedeeltes van de bestaande bebouwing, het gebied redelijk gaaf zal zijn (90% gaafheid).

De uniciteit van het gebied is gezien de onderzoeken naar de verschillende deelgebieden zeer hoog. Allereerst heeft het in Enkhuizen veelal ontbroken aan deugdelijk onderzoek met goede verslaglegging. Veel is daardoor nog onbekend. Hiernaast is de noordwesthoek van Enkhuizen nog nooit op systematische wijze onderzocht. Gezien de resultaten van het ABO zullen er nog vele archeologisch resten tot een diepte van 2- 3 m in de bodem bewaard zijn gebleven.

De belevingswaarde van de archeologie op dit moment is zeer laag. Behalve restanten van de historische percelering bestaat er geen enkele aanwijzing boven maaiveld dat het plangebied archeologische resten bevat.

Ensemble-waarde betreft de samenhang van archeologische resten en vindplaatsen. Voor Enkhuizen geldt dat de stad, zeker in de late 16de en 17de eeuw, gezien kan worden als een economisch motor waarvan handel, scheepsbouw, visserij, militaire kracht en vroeg-kapitalisme de leidraad waren. De hele stad is ingericht om aan de vraag van bovenstaande elementen te voldoen. Zonder de dominante economische positie van de Enkhuizer elite, die opereerde in een global-network en woonde in statige panden aan het Venedie, Dijk en Westerstraat waren de paupers, dagloners, lagere ambachtslieden en scheepsvolk in de achterbuurten zoals de Vijselstraat zonder voedsel en werk. De ensemble waarde moet dus niet worden gezien als de verbinding van archeologische resten op site niveau, maar als het functioneren van alle specifieke locaties in een stad met een bepaald doel. Daarbinnen is het plangebied van grote waarde.

Het is in de fase van het ABO deels mogelijk om de archeologische waarde van de deelgebieden te duiden en statistisch te onderbouwen. Vastgesteld kan worden dat deze allen van hoge tot zeer hoge archeologische waarde zijn en een hoog potentieel aan archeologische resten bevatten. De manier om aan de volgende eisen in de keten van archeologische monumentenzorg te voldoen, is het laten uitvoeren van een waardestellend proefonderzoek door middel van proefsleuven.

11. Advies en prognose

Zoals aangegeven, geldt voor het hele gebied binnen de oude stadsomwalling van Enkhuizen een zeer hoge archeologische verwachting.

In het nu voorliggende Archeologisch Bureauonderzoek is het plangebied archeologisch, cartografisch en historisch behandeld. Daaruit blijkt dat er binnen het gebied grote onderlinge verschillen, maar ook overeenkomsten zijn. De ene zone kent intensieve bewoning, de ander dijkbouw of mogelijk ambachtelijke activiteiten. Sommige zones zullen geheel worden verstoord, terwijl andere zones in het plangebied voorsnog onaangeroerd blijven.

Voor alle binnen het bouwplan te realiseren bouwvolumes geldt dat zij met grote waarschijnlijkheid het bodemarchief in meer of mindere mate zullen aantasten. Een parkeerterrein zal nauwelijks enige invloed op het bodemarchief hebben. Woningbouw veroorzaakt echter zware verstooring van de bodem en de constructie van een parkeergarage heeft een definitieve vernietiging van het bodemarchief als gevolg.

Waardering en selectie

Het instrument van waardering van de vindplaats en selectie binnen de periodes of binnen de vindplaats zelf is een gebruikelijke methode om tot een besluit voor een vervolgstap in het proces van archeologische monumentenzorg te komen.

Een waardering gebeurt veelal met een wegingsmechanisme en de hieraan te verbinden scores. Het voert in dit stadium te ver om de in de archeologie gebruikelijke wegingsmechanismen van

- uniciteit
- gaafheid
- ensemblewaarde

van het gebied als geheel of van de zones te bepalen. Daarvoor is de archeologische informatie op dit moment te gering. Op basis van het ABO kan wel op voorhand worden gezegd dat de zones 1, 3, 5, 6 en 7 het zwaarst zullen worden bebouwd en dat het bodemarchief hier vermoedelijk gaaf en hoogwaardig van kwaliteit is. Daarmee is het niet mogelijk om op voorhand bouwlocaties af te schrijven voor verder archeologisch onderzoek (de-selectie).

Vervolgonderzoek of niet?

Binnen het te bebouwen gebied zijn de archeologische waarden hoog. Het archeologisch afschrijven van het hele gebied is op basis het voorliggend ABO en van de locale, provinciale en landelijke wet- en regelgeving geen optie.

Behoud van het bodemarchief op het terrein lijkt gezien de aanleg van een parkeergarage geen reële mogelijkheid. Bij de gebouwen met nieuwe funderingen is dit wellicht mogelijk. Dit kan echter alleen plaats vinden indien de werkelijke waarde van het bodemarchief is vastgesteld en constructief meerdere opties voor nieuwbouw kunnen worden onderzocht. Archeologie-vriendelijk bouwen kan zodoende een optie zijn, maar dient in een later stadium te worden onderzocht.

Vervolgonderzoek door middel van archeologische grondboringen zou, indien dit bijvoorbeeld een plattellandsgebied was geweest, de gebruikelijke stap zijn. Het gebied is echter voldoende

door milieukundige bedrijven uitgeboord om antwoord te geven op de vraag of hier wel of geen bodemarchief aanwezig is. In alle uitgeboorde delen van het terrein kan worden geconcludeerd dat archeologisch bodemarchief aanwezig is. Extra archeologisch booronderzoek zou vragen naar de bekende weg zijn en levert geen parameters op die nodig zijn voor een zinvol traject van waardering en selectie.

Een vervolgonderzoek door middel van proefsleuven (inventariserend veldonderzoek IVO-P) lijkt de meest wenselijke optie. Hiermee wordt bereikt dat duidelijkheid wordt verkregen over:

- de diepte van de archeologische resten
- de aard en omvang van de archeologische resten
- de sporen- en vondstdichtheid
- de mate waarin sporen en vondsten bewaard zijn gebleven in de bodem

Dit zal gezien de voornemens tot bebouwing een destructief onderzoek moeten zijn. Dit wil zeggen dat in de proefsleuven alle aanwezige archeologische resten, voor zover deze door toekomstige bebouwing verstoord zullen worden, dienen te worden opgegraven.

De Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie stelt dat de oppervlakte aan maaiveld van het IVO-P 12-15% van het te verstoren gebied moet zijn.

Op basis van de gegevens uit het IVO-P kan de waardering en selectie/de-selectieprocedure worden doorlopen.

Waar en wanneer zou het proefsleuvenonderzoek moeten plaatsvinden?

Het proefonderzoek mag alleen plaatsvinden in de te bebouwen gebieden. Van elke te bebouwen zone (zones 1, 3, 5, 6 en 7) zou een representatieve steekproef moeten worden genomen. De locatie van de sleuven dient zo te worden gekozen dat zij in het vlak of de vlakken (horizontaal) en het in profiel (verticaal) optimale informatie leveren.

Het voorstel is om proefsleuven aan te leggen op locaties die nu reeds beschikbaar zijn of door hovenierswerk (kap bomen) eenvoudig beschikbaar kunnen komen. Sloop van gebouwen en de procedures die hiermee zijn gemoeid, kunnen dan achterwege worden gelaten. Het gaat hier dan binnen het bouwproces en de ruimtelijke ordeningsprocedure om een omkeerbaar proces dat niet storend werkt op het verloop van het verkrijgen van de noodzakelijke toestemmingen. Wel zullen met terreinbeheerders afspraken moeten worden gemaakt en aanwonenden ingelicht.

Het proefsleuvenonderzoek kan worden gestart wanneer er een goedgekeurd PvE en vergunninghoudende opdrachtnemer is. Het is wenselijk om dit binnen enige termijn te starten, omdat het van invloed kan zijn op het verdere bouwproces. Tevens hebben bouwers liever geen archeologen over hun bouwterrein lopen.

Direct een definitieve opgraving (DO) uitvoeren lijkt gezien de huidige situatie met nog staande en soms bewoonde gebouwen en het verkrijgen van vergunningen, niet de juiste optie. Tevens zal een dergelijk onderzoek veel langer duren en daarmee prijziger zijn dan een standaard proefonderzoek.

De volgende stap: een Programma van Eisen (PvE) voor het IVO-P

Voor het uitvoeren van een IVO-P is een PvE nodig. In dit PvE wordt de vertaling van het bureauonderzoek naar het veldwerk en de rapportage gemaakt. Het PvE dient te worden geschreven door een ter zake deskundig (bevoegd) bureau en te worden goedgekeurd door het bevoegd gezag te Enkhuizen en de opdrachtgever.

Gezien de grote hoeveelheid informatie in het ABO, is de stap naar een PvE voor het IVO-P gering.

Schatgraverij

In geheel West Friesland, dus ook in Enkhuizen, is de traditie van regulier archeologisch onderzoek nog niet geheel ingedaald. Onderzoeken werden in de periode 1950-2005 niet of pas lange tijd na de sloop uitgevoerd. Dit gaf amateur-archeologen de mogelijkheid om onderzoek te doen, maar ook schatgravers de kans om voorwerpen te delven. Omdat het in Enkhuizen, en vermoedelijk ook op deze locatie, om mogelijk (zeer) waardevolle voorwerpen als porselein, metalen objecten, munten en beeldhouwwerk uit de Gouden Eeuw kan gaan, zullen schatgravers de bouw nauwlettend volgen. Zij zullen net als in het verleden pogen hun slag te slaan. Schatgraverij is bij wet verboden in de Wet op de Archeologische Monumentenzorg (Artikel 45 en 54).

Het gemeentelijk beleid van de afgelopen jaren in de afgelopen jaren heeft ertoe geleid dat dit probleem is ingedamd. Dat is alleen mogelijk door goed samenwerken tussen de gemeente, de ontwikkelaar, de opgravende instantie, de bewakingsdiensten en de bevolking.

Bij alle bodemroerende ontwikkelingen op het terrein dient het bovenstaande steeds in acht te worden gehouden.

12. Literatuur

Anoniem, 1984: Enkhuizen, in P.J. Woltering (red.), *Archeologische kroniek van Holland over 1983, I Noord-Holland, Holland*, 223.

Anoniem, 1987: 1985 van de Archeologische Werkgroep (Oud) Enkhuizen 1986, in: W.R. de Haas-Agema, J.M.M. Engels, K. Koeman & E.C. de Vries (red.), *Steevast* 1987, 45-48.

Bakker, P. & J.W. Loots, 1984: Aktiviteiten van de Archeologische Werkgroep, in: W.R. de Haas-Agema, J.M.M. Engels, K. Koeman & E.C. de Vries (red.), *Steevast* 1984, 38-41.

Bakker, P. & J.W. Loots, 1986: Jaarverslag 1985 van de Archeologische Werkgroep (oud) Enkhuizen, in: J.M.M. Engels, K. Koeman & E.C. de Vries (red.), *Steevast* 1986, 49-56.

Bakker, P. & K. Koeman, 1992: Jaarverslag Archeologische Werkgroep, in: K. Koeman, C. Valster & E.C. de Vries (red.), *Steevast* 1992, 79-81.

Benthem, A. van, 2008: *Enkhuizen Vijzelstraat 51. Een archeologische begeleiding*, Amersfoort (ADC-rapport 1502).

Berendsen, H.J.A., 2004: *De vorming van het land. Inleiding in de geologie en de geomorfologie*, Assen.

Besteman, J.C., 1990: North Holland AD 400-1200: turning tide or tide turning?, in: J.C. Besteman, J.M. Bos & H.A. Heidinga (eds.), *Medieval Archaeology in the Netherlands. Studies presented to H.H. van Regteren Altena*, Assen/Maastricht.

Boon, P., 1991: Voorland en inlagen. De Westfriese strijd tegen het buitenwater, in: *West-Frieslands Oud en Nieuw* 58, 78-111.

Brandt, G., 1666: *Historie der vermaerde zee- en koop-stadt Enkhuisen, vervaetende haere herkomst, en voortgangh. Mitsgaders verscheide gedenkwaerdige geschiedenissen, aldaer voorgevallen*, Enkhuizen.

Bruin, J. de, 1997: Over Gommerkarspel en een koekoeksjong genaamd Enkhuizen, in: *Steevast* 1997, 4-19.

Burnier, Y., 2008: *Evaluatierapport archeologisch onderzoek Fruittuinen Enkhuizen 2006*, Amsterdam.

Clevis, H. & H. van Gangelen (red.), 2009: *Werra keramiek uit Enkhuizen opnieuw bekeken. Studies aangeboden aan Jan Thijssen*, Zwolle.

Heel, J.W.A.J., van, 2009: *Nader bodemonderzoek Vijzeltuin te Enkhuizen*, Amsterdam (Search Ingenieursbureau B.V. projectnummer 289085.1).

Koeman, K. & P. Gutter, 2009: 'Krijg toch allemaal de klere' in 19e-eeuws Enkhuizen, in:

Kroniek van Enkhuizen (jaargang 1), 35.

Lesger, C.M., 1990: *Hoorn als stedelijk knooppunt. Stedensystemen tijdens de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd*, Hilversum (Hollandse studiën 26).

Loots, J.W., 1985: De Archeologische Werkgroep in 1984, in: W.R. de Haas-Agema, J.M.M. Engels, K. Koeman & E.C. de Vries (red.), *Steevast* 1985, 36-47.

Molenaar, S. & R. van Berkel, 2009: *Archeologische beleidsnota Gemeente Enkhuizen* (1e concept), (RAAP-rapport 1591).

Pols, M.S., 1885: *Westfriesche stadrechten*, Utrecht.

Roessingh, W. & W.K. van Zijverden, 2007: *Enkhuizen-Kadijken. Een archeologische begeleiding en een inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven in het plangebied Kadijken, gemeente Enkhuizen*, Amersfoort (ADC-rapport 1013).

Roessingh, W., 2009a: *Enkhuizen-Haling 13. Een inventariserend onderzoek in de vorm van proefsleuven* (in voorbereiding).

Roessingh, W., 2009b: *Enkhuizen-Kadijken 5A. Een archeologische opgraving* (in voorbereiding).

Roessingh, W. & E. Lohof, in voorbereiding: *Resultaten archeologisch onderzoek Enkhuizen-Kadijken 5B*, Amersfoort (ADC-rapport).

Timmermans, F. & H.W. van Klaveren, 2007: *Opgraving Zuiderhavendijk-Kalksteiger, Enkhuizen*, Hoorn.

Vanoverbeke, R.W., 2007: *Inventariserend veldonderzoek (boringen), Spaans Leger 18 te Enkhuizen*, Zaandam (Hollandia Reeks 146).

Veenstra, W., M. Stiemer & S. Geesink, 2000: *Het Snouck van Loosenziekenhuis 1900-1975*, Enkhuizen.

Walle-van der Woude, T.Y. van de, 1995: Enkhuizen, Vissersdijk, in: *Archeologische kroniek Noord-Holland* 1995, 319-323.

Walle-van der Woude, T.Y. van de, 1996: Het archeologisch onderzoek op het terrein van de voormalige Enkhuizer Banketfabriek, in: *Steevast* 1996, 60-67.

Zwart, P.A.M., 1986: *Tussen Hel en Vagevuur. Historisch-topografisch handboek van Enkhuizen*, Enkhuizen.

Websites

Oud Enkhuizen: www.oudenkhuisen.nl

Westfries Archief: www.westfriesarchief.nl

Westfries Museum: www.westfriesmuseum.nl

WatWasWaar: www.watwaswaar.nl

Archiefstukken Westfries Archief

Toegangsnummer 0245

52 Inventaris van goederen, toebehorend aan de Snouck van Loosenziekeninrichting.

107 Stukken betreffende de bouw van een semi-permanent zustergebouw en de verbouw van de recreatie- en eetzaal voor verpleegsters tot kinderverpleegafdeling en kantoorruimte tot recreatieruimte.

108 Stukken betreffende de bouw van een nieuw zusterhuis (achter Sijbrandtsplein 11) en een nieuwe polikliniek (aan het Doelenlaantje).

122 Tekst van een toespraak van dr. B.S. Scholtens t.g.v. de eerste steen legging in 1900.

180 Tekeningen voor de situering van meubels in een spreekkamer, de verbouw van een cel en babykamer, voor een kinderpaviljoen, en voor een tijdelijk verpleegstersgebouw, 1956.

FASERING ARCHEOLOGIE, ADVIES & UITVOERING

Fase	Document	Gevolg
1. Aanmelding bodemverstorende ingreep	Quicksan (eerste advies)	→ vrijgeven → of verder onderzoek (fase 2)
2. Concreet bodemverstorend plan	Archeologisch bureauonderzoek	→ waardestelling → inpassing in bouwplan ('archeologie-vriendelijk' bouwen) → advies vervolgonderzoek (fase 3) → of vrijgeven
3. Boor- en/of proef-onderzoek en/of bouwbegeleiding	Programma van Eisen 1 (PvE)	→ uitvoeren en rapporteren → vervolgonderzoek (fase 4) → of vrijgeven → of planaanpassing
4. Definitief Onderzoek (DO)	Programma van Eisen 2	→ goedkeuring/afkeuring door veroorzaker en Bevoegd Gezag (BG)
5. Uitvraag DO	Archeologisch Bestek Plan van Aanpak (PvA)	→ beoordeling door veroorzaker en archeo-adviseur op tijd, geld en kwaliteit → toetsing aan PvE door BG
6. Uitvoering DO	Monitorings-documenten uitvoerder en directievoerder	→ opgraven vindplaats → rapporteren veldwerk en onderzoek → handhaving PvE/PvA door directievoerder en BG
7. Vrijgeven vindplaats	Opleveringsbrief	→ onbeperkt bouwen → of onder voorwaarde bouw uitvoeren
8. Planinpassing	Toetsingsdocument	→ monitoren

ISBN 978-90-78701-14-9